

Kossuth Lajos halála és temetése a magyarországi szerb, román, német, és szlovák nyelvű sajtó tükrében

Jelige: Lafayette

2011.

Tartalomjegyzék

I. Bevezetés	3
II. Nemzetiségek és nemzetiségpolitika a XIX. század nyolcvanas-kilencvenes éveiben	5
III. A magyarországi nemzetiségek mozgalmái a nyolcvanas-kilencvenes években	11
A szerb nemzeti mozgalom	11
A román nemzeti mozgalom	12
A magyarországi németek	15
Az erdélyi szászok	16
A magyarországi szlovákok	17
IV. Kossuth Lajos halála és temetése a szerb, román, német, és szlovák nyelvű sajtóban	19
A szerb sajtó	19
A román sajtó	22
A német sajtó	26
Az erdélyi szász sajtó	33
A szlovák sajtó	36
V. Összegzés	40
VI. Mellékletek	43
VII. Bibliográfia	53

I. Bevezetés

Magyarország 1867-ben visszanyerte állami önállóságát és részleges függetlenségét. Az 1848. tavaszi vívmányok alapján álló kiegyezéssel hazánkban fél évszázados gazdasági virágzás vette kezdetét, ám ugyanez nem mondható el a belpolitikai, társadalmi viszonyokról.

A boldog békeidők névvel fémjelzett Tisza-korszak utáni évek a társadalmi feszültségek jegyében teltek. A hazai nemzetiségek milliós tömegei nevében elitjük, a kiegyezés óta eltelt több mint negyedszázad alatt szakadatlan küzdött a kormányzattal nemzetiségi jogaik érvényesítéséért. Bár az 1868-as nemzetiségi törvénycikk nyelvhasználati jogait biztosította, ám annak végrehajtása a korszakban elmaradt és be nem tartását sem szankcionálták. Megjelent például a (parlamenten kívüli) pártéletben a munkásság és a szegényparasztság érdekeiért síkraszálló szociáldemokrata mozgalom is. A század Magyarországon választójoggal a társadalom kevesebb, mint egytizede rendelkezett, így annak tetemes része kiszorult a politikai életből, ahogy a nemzetiségi tömegek is. Ezért az általános választójog is bekerült a korabeli nemzetiségi és más mozgalmak követelése közé (ilyen egyébként Európában a XIX. század végén csak három államban volt).

A nemzetiségi mozgalmak mellett a korszak a romantikus világképpel átitatott magyar hazafias öntudat időszaka is; az ezeréves államiség büszke tudatával fémjelzett, belső szupremáciáját féltő magyar politika kora. A kormányon lévő Szabadelvű Párt a magyar nacionalizmust, a magyar nyelv és magyar hazafiság „fennhatóságát” a szentistváni állam határain belül egyre erősebben igyekezett érvényesíteni; a közelgő Millennium hangulatában élő országban a magyar politika és a nemzetként el nem ismert nemzetiségek között a feszültség nőtt. A dolgozatban tanulmányozott 1894. esztendő már felkavartabb hangulatban telt.

Az 1849. augusztusa óta külföldön élő Kossuth Lajos haláláig politikai tényező maradt Magyarországon. Negyvenes években kezdődött kultusza továbbra is töretlenül jelen volt a mindennapokban, a parasztházak egyszerű faliképeitől kezdve a pártpolitikáig. 1894. március 20-án bekövetkezett halála az egész országra hatással volt. A tragédia nagy port kavart, az egyházpolitikai törvényjavaslatok által már egyébként is nyugtalanított politikai életben is. A temetés roppant kényes politikai szituációba sodorta az első Wekerle-kormányt.

Dolgozatomban a magyarországi szerbek, románok, németek, és szlovákok szemszögéből vizsgálom meg a kilencvenes évek egyik legjelentősebb eseményét, Kossuth Lajos halálát és temetését. Húsz¹ nemzetiségi napi- és hetilap 1894. március-áprilisi számain keresztül tanulmányozom ezen nemzetiségek álláspontját: hogyan jellemezték, hogyan ítélték meg Kossuth

¹ A szlovák nemzeti mozgalom lapjának, a Národné Novinynek 1894-es számai a munka készítésekor nem voltak föllelhetők Magyarországon, így annak elemzése hiányzik.

Lajost és vele együtt 1848-49-es időszakot Kossuth temetése kapcsán, valamint miként vettek részt a gyászban, vagy utasították el azt; illetve hogyan illettek bele a nekrológok a nyolcvanas-kilencvenes évek nemzetiségi mozgalmába. Ezáltal megtudhatjuk, hazánk e négy nemzete, nemzetisége milyen képet alkotott negyvenöt éves távolléte után Kossuthról, a nemzetiségi újságíró értelmiség milyen képet közvetített olvasótáborának a volt kormányzóról.

Ezen sajtóforrások vizsgálata napi szintű betekintést tesz lehetővé a nemzetiségi elit akkori álláspontjába, a magyar politikához való viszonyukba, illetve a(z) esetünkben az 1848-49-es) múlthoz való hozzáállásukba. Még ha ezen sajtóorgánumokat nem is tekinthetjük teljesen a társadalom visszhangjának (hiszen a XX. századig az ország lakosságának a többsége analfabéta volt), de a nemzetiségi elitének mindenképp; képet kaphatunk arról, hogy mit akartak átadni saját társadalmuknak. Emellett a vizsgált cikkek nemcsak Kossuthal kapcsolatban foglalmaztak meg kritikákat, hanem az akkori magyar politika, illetve a politikai elit is az újságírók célkeresztjébe került, vagyis cikkeikből megtudhatjuk éppen „hol álltak” hazánk nemzetiségei a magyarországi politikában 1894-ben.

Az 1894. március-áprilisi eseményeknek újságokon keresztüli vizsgálata továbbá részletesebb képet adhat a korabeli eseményeket és a nemzetiségi kérdést illetően is. Ugyanis – előzetes cenzúra hiányában – a napi sajtó olyan írások, vélemények napvilágra kerülését is lehetővé tette, melyek nem találhatók meg hivatalos felterjesztésekben, konferenciák, kongresszusok jegyzőkönyveiben, felhívásokban, vagy akár memorandumokban.

A megfelelő háttér ismertetése végett az újságcikkek elemzése előtt ismertetem a nemzetiségi mozgalmak és a magyar politika nyolcvanas-kilencvenes évekbeli viszonyát, valamint röviden bemutatom a négy vizsgált csoport nemzeti mozgalmának fejlődését a tragédia előtt. Tanulmányozom, hogyan viszonyultak a magyar politikához a kiegyezés után, hogy érthetővé tegyem 1894-es álláspontjukat.

II. Nemzetiségek és nemzetiségpolitika a XIX. század nyolcvanas-kilencvenes éveiben

Ahhoz, hogy érthető legyen a nemzetiségi sajtó állásfoglalása az 1894-es év legmozgalmasabb eseménysoráról, mindenképp szükségesnek látom vázaltszerűen bemutatni az első Wekerle-kormány és az azt megelőző évtized magyar politikai színpadát, illetve nemzetiségpolitikáját. Hiszen az 1848-49-es emlékek mellett legalább annyira befolyásolta a sajtó hangulatát az is, hogy Kossuth halála milyen konfliktusok közepette kavarta föl a kedélyeket. Némely esetben – mint majd látni fogjuk - inkább az adott aktuálpolitikai szituáció ad racionális magyarázatot egy-egy sajtóorgánum megnyilatkozására, mint az 1848-49-es múlttal való összefüggésbe hozás.

A deák-eötvösi elveken nyugvó 1868-as nemzetiségi politikához képest jelentős elmozdulás ment végbe a magyar politikában, a dualizmus első negyedszázadában. Mint ismeretes, a korszak Európájában gyakorlatilag egyedülálló nemzetiségi törvénnyel a legnagyobb probléma az volt, hogy azt a magyar kormányok egyszerűen nem tartották azt be. A dolgozatnak nem célja ennek ideológiai okait kifejteni, elég csak báró Bánffy Dezső (már leköszönt miniszterelnökként mondott) vélekedésére utalni, miszerint a nemzetiségi törvényt egyszerűen nem szabad végrehajtani.²

A legengedékenyebb dualizmus-kori kormánymagatartás is alapelvül tekintette a törvénycikkben is lefektetett egy politikai nemzet elvét, azazhogy „Magyarországnak minden ajkú polgárai politikai tekintetben csakis egy nemzetet, a magyar állam történelmi fogalmának megfelelő egységes és oszthatatlan magyar nemzetet képezik”.³ Ám a magyar állam a kiegyezés megkötésekor (Horvátország nélkül) sem volt etnikai értelemben nemzeti állam (körülbelül éppen a Kossuth halála körüli években érte el a magyar ajkú lakosság az abszolút többséget Magyarországon).⁴ A nemzetiségi törvénycikk tehát csak más anyanyelvűeket ismert el. Ám a nyelvi heterogenitás, a kormányzati elismerés szintjén nem volt egyenlő a kulturális, avagy nemzeti heterogenitással, és főként nem a nemzetiségi alapú politikai sokrétűség elismerésével. A nemzetiségi politikusoknak mindenekelőtt az 1868-as törvénycikk megfelelő betartása volt a kiindulópont, míg a pártfúzió utáni törvénykezés és kormánypolitika a nemzetiségek lassú magyarosítása útján indult el.

² Báró Bánffy Dezső: Magyar nemzetiségi politika. Budapest, 1903. Légrády-Testvérek.

³ 1868. évi XLIV. törvénycikk. In: www.1000ev.hu (Complex Kiadó on-line törvénytára)

⁴ Figyelembe véve a népességnövekedés tendenciáját, ugyanis a Horvátország nélküli Magyarország 48,61%-a volt magyar anyanyelvű az 1890-91-es népszámlálás szerint. A Magyar Korona Országában az 1891. év elején végrehajtott Népszámlálás Eredményei I. rész. Szerkeszti és kiadja: Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1893, 122

A kiegyezési kor nemzetiségi politikájának egyik ellentmondása az, hogy nem érvényesült egyetlen következetesen átgondolt és végrehajtott iránya, hanem a kormányok politikájában egymást váltották az engedmények és a szigorú magyarosítás.⁵ Az 1875-ös pártfúzió és Tisza Kálmán kormányra kerülése éppen egy ilyen kis „korszakváltást” jelentett. Keménykezű politikája – mely közel Kossuth haláláig lendületben volt – nem sok jóval kecsegtette Magyarország nemzetiségeit. 1874-75-ben a nacionalista közvélemény nyomására záratta be a turócszentmártoni, znióváraljai, és nagyrőcei katolikus és lutheránus szlovák gimnáziumokat, azzal az indokkal, hogy azokban „haza ellenes szellem uralkodik... s csak a pánszlavismus terjesztésére van bennök a fő súly fektetve”.⁶ Ezt a magyar kormányzatok a későbbiekben végleges állapotnak tekintették, és megakadályozták a szlovák iskolaalapító kezdeményezéseket.⁷ Hasonló sorsra jutott a vezető szlovák kulturális egyesület, a Matica Slovenská is – szintén pánszláv politikai izgatás vádja következtében. 1876-ban letartóztatták, majd ötévi börtönbüntetésre ítélték a szerbek egyik vezetőjét, a „szerb Kossuthnak”, vagy „szerb Mazzininek”⁸ is nevezett Svetozar Miletićet, míg ugyanebben az évben törvényileg a vármegyékhez csatolták a privilegizált területeket, megszüntetve így például az erdélyi szász területi autonómiát.

A népiskolai oktatásban csak az 1879. évi XVIII. törvénycikk írta elő kötelező tantárgyként (legkésőbb 1883-tól) a magyar nyelv oktatását, amit nem magyarázhatunk kizárólag asszimilációs törekvéssel, hiszen nehéz tagadni annak logikai szükségességét, hogy az állam polgárai ismerjék az állam nyelvét. Ennek ellenére a nemzetiségi mozgalmak ez ellen a törvényt is felháborodtak – nem is igazán elvi okokból, hanem vezetőik alkalmat láttak arra, hogy fellépjenek a magyar kormány ellen.⁹ A központi törekvés ebben az esetben – amennyiben további, a magyar nyelv oktatását előíró törvény nem születik – az is lehetett volna, hogy a nemzetiségek mindössze *lingua franca*-ként ismerjék (el) a magyar nyelvet. De a Tisza-kormány ennél tovább ment.

A kor politikusai a nyelv terjesztésében látták azt az eszközt, amely a nemzetiségeket a magyarsághoz közelebb hozza, s abban a hitben voltak, hogy aki magyarul megtanul, az magyarul fog érezni és gondolkodni is.¹⁰ Ennek fényében Trefort Ágoston kultuszminiszter másik „alkotása”, az 1883. évi XXX. törvénycikk már a középiskolákba is bevezette a magyar nyelv és irodalom kötelező oktatását. A törekvés itt már látható volt, ugyanis az ún. „nemzeti tantárgyak” magyar nyelven való oktatása már megkönnyítette reményeik szerint, hogy a nebulók az iskolából kijöve

⁵ Mikó Imre: nemzetiségi jog és nemzetiségi politika. h. n., é. n. Optimum Kiadó, 248

⁶ Magyarország története 6/2. (1848-1890). Szerkesztette: Katus László, főszerkesztő: Kovács Endre, Budapest 1979, Akadémiai Kiadó, 1386-1387

⁷ Szarka László: Szlovák nemzetiségi fejlődés – Magyar nemzetiségi politika 1867-1918. Pozsony, 1995. Kalligram Könyvkiadó, 105

⁸ Az előbbi Vasa Stajić, az utóbbi elnevezést Nikola Milutinović adta neki. Kemény G. Gábor: A magyar nemzetiségi kérdés története I. rész – A nemzetiségi kérdés a törvények és tervezetek tükrében 1790-1918 Budapest, 1947. Gergely R. R.-T. kiadása, 140

⁹ Ács Zoltán: Nemzetiségek a történelmi Magyarországon. h. n., 1986. Kossuth Könyvkiadó, 279

¹⁰ Mikó é. n. 253

„magyarul érezzenek”. Már a Szapáry-kormány idején született meg az 1891/XV. törvénycikk, amely még a kisdedovó intézményekben is kötelezővé teszi a magyar nyelv terjesztését. Ez már valóban meggondolatlan intézkedés volt, hiszen rendkívül alacsony volt az óvodákba járók száma, így az közel sem válhatott az asszimilációs olvasztótégely első lépcsőfokává, inkább csak tovább korbácsolta a nemzetiségek indulatait.¹¹ A Kossuth haláláig tartó időszak nemzetiségpolitikáját a már Wekerle Sándor miniszterelnöksége idején hozott 1893. évi XXVI. törvénycikk a népiskolai tanítók fizetéséről tetőzte be, amely alapján szankciókkal sújthatta az intézményt a kormány, amennyiben az iskolában „államellenes... cselekmény [azaz annak:] nemzeti jellege, egysége... továbbá az állam nyelvének törvényben meghatározott alkalmazása ellen irányul”.¹² Az 1894-ig tartó időszak legnagyobb felbuzdulást kiváltó, valamint nagy sajtóvisszhangot kapó eseménye, vagy inkább eseménysora a Replica, és a Memorandum ügye volt, melyeket célszerűbb a román nemzeti mozgalom történetébe ágyazva bemutatni.

A boldog békeidők és a századforduló magyar birodalmi eszméje célként tűzte ki az erős magyar állam „nemzeti állammá való tömörülését”,¹³ amit külpolitikai érvekkel is alátámasztottak a kor politikusai.¹⁴ A magyar nemzet az államisághoz való történeti jogát mind a birodalommal, mind a nemzetiségekkel szemben igyekezett megvédeni.¹⁵ Egyes szélsőséges hangok kifejezetten törvénymódosítást emlegettek az előzetes sajtócenzúra bevezetése érdekében, de csak a nem magyar nyelvű lapokra vonatkozóan!¹⁶

Amíg a Deák Ferenc, és Eötvös József fémjelezte korszakban a nem magyar nemzetiségi mozgalmak nem elégedtek meg az 1868/XLIV. törvénycikkkel, mert követeléseik között szerepelt a területi autonómia is,¹⁷ az 1879-es iskolatörvény és a Tisza-éra keménykezü nemzetiségpolitikájának kiteljesedése után már elsősorban a nemzetiségi törvény betartásáért küzdöttek.

A magyar kormányzat offenzív politikája kettéválasztotta – ha nem is egyenlő mértékben – a nemzetiségi mozgalmakat. Mind a szerb, a román, és a szász értelmiségben megjelent az a mérsékelt réteg, amely a magyar polgári életbe való bekapcsolódás oldalán kereste az érvényesülés útját. Programjaikban teljesíthetetlen követeléseket nem fogalmaztak meg. Politikusaik – amennyiben szerephez jutottak – a kormányt támogatták. A német lakosság körében (az erdélyi szászokat különvéve) teljes egészében, a szlovákságon belül pedig egy maroknyi csoport kivételével ez az

¹¹ Ács 1986, 279

¹² Kemény 1947, 132

¹³ Dr. Ajtay József: *Harc a hegemoniáért – A magyar-osztrák Monarkia válsága*. II. kiadás. Budapest, 1906. Márkus Samu Könyvnyomdai Műintézete, 35

¹⁴ A Millennium hevében megszorodtak a magyar birodalmi eszmét, magyar küldetéstudatot hangsúlyozó megnyilatkozások: „a magyar állam egyszerűen teljesíti nemzeti misszióját melyre őt kiváltságos geográfiai fekvése, épen az európai béke és az állandó politikai egyensúly biztosítása szempontjából nemcsak feljogosítja, hanem kötelezi is. Bárány Tharockay Viktor: *A magyar állam és nemzetiségei*. Budapest, 1896. Pesti Könyvnyomda-Részvénytársaság, 140

¹⁵ Schlett István: *A politikai gondolkodás története Magyarországon 2*. Budapest, 2010. Századvég Kiadó, 107

¹⁶ Moldován Gergely: *A magyar nemzeti állam nemzetiségi feladatai*. Nagybecskerek, 1896, 42

¹⁷ Szász Béla: *Nemzetiségpolitikánk válsága – A dunai kérdés*. Budapest, 1932, 15

irányzat volt meghatározó. Az asszimilációs politikára válaszul ugyanakkor megerősödött a nyelvi-nemzeti jogok maximális érvényesülését követelő irányzat is. A szerb és a román mozgalmakban ez az irányzat volt döntő többségben. A szászok esetében – mint majd látni fogjuk – a két irányvonal váltakozott, míg a szlovákoknál a nemzeti öntudat harcias képviselője, csak egy kis csoportot jellemzett. Követeléseik a mérsékeltekhez képest messzemenőek voltak. Mindkét irányzatnak voltak képviselőik a nemzetiségi társadalmak valamennyi egyházi, nemesi, s polgári rétegében.

A Tisza-korszak és az azt követő kormányok nyelvi asszimilációs törekvései két okból sem jártak sikerrel. Egyrészt (1890-es adat szerint) a román és a szerb iskolaköteles korú gyerekek mindössze 60,8%, illetve 78,3%-a járt ténylegesen iskolába.¹⁸ A szlovák (84,7%) és a német (90,8%) kisebbségek esetén ez az arány meghaladta az országos átlagot (81,1%).¹⁹ Az iskoláztatás így lehetővé tette, hogy – különösen az asszimilációnak leginkább ellenálló szerb és román nemzetiségek esetében – az ország nem magyar anyanyelvű lakosságának közel 85%-a nemhogy ne „érezzen magyarul”, de ne is bírja a magyar nyelvet.²⁰ Másrészt tévhitnek bizonyult az a tézis, hogy aki magyarul beszél, az magyarul fog gondolkodni is.²¹

A Széchenyi-Eötvös-Deák-féle koncepciót, amely a nemzet lényegét nem a nyelv, hanem az érzület, és a jogok közösségében látta, a nyolcvanas-kilencvenes évekre a magyar pártpolitikában már csak a Függetlenségi Párt élén álló Mocsáry Lajos képviselte, de a parlamenti életből lassan kiszorult. 1884-ben a kiegyezés ellenzéke is új platformban egyesült, Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt néven.²² Ám a Szabadelvű Párt baloldali ellenzéke – bár álláspontja figyelemre méltó volt a nemzetiségi kérdést illetően –, mivel a XX. század elejéig nem jutott hatalomra, aligha áthatott a nemzetiségi sajtó 1894. március-áprilisi cikkeinek célkeresztjében.

A budapesti kormánypolitika tehát az 1890-es évekre már a keménykezűség, az asszimilációs törekvések, és nem a nemzetiségek megnyerése útján haladt előre. Ez a politika nem csak a központi hatalom részéről volt érzékelhető, hanem a közigazgatás alsóbb fokain is, vármegyei szinten, akár a nemzeti sovinizmus olyan képviselőivel, mint Grünwald Béla. A nemzetiségi elit így igen könnyen szembekerült a magyar kormányzattal, amelyben nemzeti kisebbségi jogainak csorbítóját vélte fölfedezni, bár a nemzetiségi elit, és a nemzetiségi tömegek közti érdeazonosság nem mindenhol volt egyértelmű.

¹⁸ Összehasonlításképpen a magyar etnikum a statisztikában a második helyet foglalja el 85,6%-al. Magyarország története 1979, 1341

¹⁹ Magyarország története 1979, 1341

²⁰ Akkor és azelőtt is büszkén vallotta magát magyar nemesnek egy magyarul alig tudó idegen ajkú birtokos, vagy éppen szlováknak vallott magyar identitásáról egy tengerentúlra kivándorolt tót; nyilvánvaló tehát, hogy nem a magyar nyelv erőltetésének politikája volt az asszimiláció kulcsa. Ács 1986, 280

²¹ Mikó é. n., 253

²² Ám a párt nem egy képviselője a kormányt is túllicítálta a nemzeti türelmetlenség terén, bár a tagok jó része tovább őrizte a nemzetiségekkel való megegyezés hatvanas évekből örökölt hagyományát. Magyarország története 1979, 1363

Emellett a dualizmus korát végigkísérő választójogi probléma is kapott nemzetiségi színezetet, amit Jókai Mór jellemzett legtalálóbban: „legyen-e egyáltalán egy magyar állam Európában, felelet rá: kilenc millió nem-magyar hat millió magyar ellen, általános választójoggal...ez elveti annak még a lehetőségét is, hogy Magyarország, mint egységes állam alkotmányos képviselő alapján létezzék valaha”.²³ A nemzetiségek követelései között így – ha nem is az általános választójog, de a választójog kiterjesztése is szerepelt.

Az 1890-es években élő generáció számára a Deák-párti politikai felfogás helyett a Tisza-, és Szapáry-kormányok türelmetlen nemzetiségi politikája jelentette az aktuális közéleti légkört.

A Memorandum-ügy mellett az egyházpolitikai reform vitái előzték meg közvetlenül a Turini Remete halálát. A helyzetet a kormánypárt ideiglenes kisebbségbe kerülése csak súlyosbította. Az 1892-es választásokon a 413 fős országgyűlés képviselői helyeinek közel 60%-ával (243 fő) a Szabadelvű Párt bírt, a legnagyobb ellenzéki tömörülés, a Függetlenségi és 48-as Párt, valamint az abból kivált Ugron-Párt (amely a pusztán perszónálunió nyugvó közjogi állapoton túl az alkotmányos közös ügyek némelyikét is hajlandó volt elismerni),²⁴ a mandátumok 21% (86 fő), illetve 15%-ával (15 fő) rendelkezett.²⁵ A kiegyezés jobboldali ellenzéke, a Nemzeti Párt 61 képviselőt tudhatott magáénak. A társadalom kevesebb, mint egytizedének választójogot adó törvény nemcsak a magyar hegemoniát biztosította a királyságon belül, hanem az osztrák-magyar dualista rendszer stabil fenntartására is szolgált. Ugyanis amennyiben baloldali ellenzéki párt kerül hatalomra, veszélybe kerülhet a Birodalom két fele között lévő államközösség. A Nemzeti Párt, amely 67-es alapokon nyugodott, mindössze a magyar elem szerepét, a nemzeti jelleget kívánta erősíteni a közös ügyek vitélében (különösen a közös hadseregben).

Az egyházpolitikai vita tekintélyes mértékben átszabdalta a politikai frontokat. A még Csáky Albin, a Szapáry-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere által kidolgozott reform a kötelező polgári házasságkötést, az állami anyakönyveztetést, a szabad vallásgyakorlatot, és az izraelita vallás recepcióját jelentette. A reformokat ellenző Szapáry Gyula volt miniszterelnök és 35 képviselőtársa kilépett a Szabadelvű Pártból és a reformellenes táborba vonult.²⁶ Így különös helyzet állt elő, ugyanis 208 szabadelvű párti képviselő ült 205 ellenzékiével szemben (a pártonkívülieket is hozzászámítva).²⁷ Ám a nagyobbik függetlenségi párt, hosszú dilemma után elvi okokból kivételesen a kormány oldalára állt, amiben nagy szerepe volt Kossuth utolsó magyarországi

²³ Magyarország története 1979, 1360

²⁴ Magyarország története 1979, 68

²⁵ A magyar állam története 1711-2006. Szerkesztette: Szabó Pál Csaba. Szeged, 2007. JATE Press

²⁶ Magyarország története 7/2. (1890-1918). Főszerkesztő: Hanák Péter, szerkesztő: Mucsi Ferenc. Budapest, 1978. Akadémiai Kiadó, 93

²⁷ Kozári Mónika: A dualizmus kora 1867-1914. h. n. 2009. Kossuth Kiadó, 84

megnyilatkozásának, amelyben az egyházpolitikai reformok mellett foglalt állást.²⁸ A király váratlan „semlegessége” mellett az Ugron Párt és a katolikus klérus, az arisztokrácia zöme mellett a reformokat ellenzők táborát alkotta. Ám sajátos magyar logika folytán tovább erősítette a kormány helyzetét, hogy a román, illetve a szerb ortodox egyház vezetői ellenezték a javaslatokat. Nemzetiségi tekintetben a szlovákok egy része és a szászok szempontjából fontos szerepet játszó evangélikus egyház is a reformellenzők között foglalt helyet. Az 1894-es aktuálpolitikai helyzetben, Kossuth halálának előestéjén, tehát az ortodox román és a szerb nemzetiséggel szemben nemcsak a kormány, hanem a Függetlenségi és 48-as Párt, valamint maga Kossuth Lajos is a konfrontáció ellentétes oldalán helyezkedett el.

²⁸ Egy 1893-as levelében írta: „a kötelező polgári házasság behozásának... nemcsak ideje van, hanem szégyennek, gyaláznak tartom, hogy már régen nem történt; mert én ezt nem is csak a liberalizmus, hanem egyszerűen a józan ész elementáris postulatumának tekintem”. Kossuth Lajos iratai X. Sajtó alá rendezte: Kossuth Ferencz. Budapest, 1904 Athenaeum-R. Társulat. 399.

III. A magyarországi nemzetiségek mozgalmi a nyolcvanas- kilencvenes években

A szerb nemzeti mozgalom

A kiegyezés utáni években a szerb volt a legaktívabb, legszervezettebb nemzetiség. Politikai együletük a Szerb Nemzeti Liberális Párt volt, Svetozar Miletić vezetésével, aki az 1866-tól először Pest-Budán, majd Újvidéken nyomott radikális pártlapot, a **Zastavát** is szerkesztette.

A nemzetiségi törvények betartását az egész korszakban követelték, de első pontjával, az egységes magyar politikai nemzet ideájával nem értettek egyet; nemzetként való elismerésükért szálltak síkra. Korszakunkra már nem a főpapság volt a szerb nemzeti mozgalom vezető ereje, ugyanis a politizáló (vagy politizálni vágyó) liberális polgárságnak, értelmiségnek sikerült még a szerb egyházi kongresszus irányítását is a saját kezébe vennie.²⁹ A magyar kormányzat ezt a nemzeti-polgári réteget³⁰ a konzervatív főpapság támogatásával igyekezett ellensúlyozni – ezt a patriarcha megválasztásába való beleszólással részben sikerült is foganatosítani, ám ez csak még jobban kiváltotta a szerb polgárság ellenszenvét.

Az 1880-as évekre jelentősen meggyengítette a magyarországi szerbeket a frakcióharc. Társadalmuk differenciálódása megkezdődött: a boldog békeidők alatt meggazdagodott kereskedő polgárok és a földbirtokosok a magyar polgári társadalomba való beilleszkedés útján keresték érvényesülésüket. Ez a „notabilitásoknak” nevezett újszerb irányzat 1884-ben Nagyikindán megalapította a Szerb Nemzeti Pártot, amely már nem az ellenzékiesség talaján állt. Programjukban elfogadták a kiegyezést, mindössze nemzeti egyenjogúságot, a nemzetiségi törvény betartását, és teljes körű egyházi önkormányzatot követeltek.³¹ Vezetőjük, Mihajlo Polit-Desančić Zomboron megalapította a szabadelvű szerbek lapját, a **Branikot**, amely éles ellentétben állt a Zastavával. Ennek ellensúlyozásaként a már Jaša Tomić vezette radikális szerbek 1887-ben önálló párttal alakultak Szerb Nemzeti Radikális Párt néven. Lapjuk a Zastava „maradt”. A radikális szárny továbbra is a függetlenségekhez állt közel; a szabadelvű szerbeket kormánypártiságukért majdhogynem árulással vádolták.³²

²⁹ E világi túlsúlyt az egyházi kongresszus népképviselési alapra helyezésével segítették elő. Magyarország története 6/2. (1848-1890). Szerkesztette: Katus László, főszerkesztő: Kovács Endre, Budapest 1979, Akadémiai Kiadó; 1375, 1377

³⁰ Bár a szerb értelmiség még erősen kötődött tradicionális ortodox hagyományaihoz. Jól mutatja ezt, hogy lapjaikon a dátum a Julián-naptár szerint szerepel, és csak zárójelben írták oda a polgári életben már a XVI. század óta használt Gregorián-dátumot. Sőt, a radikális Zastava kizárólag a(z akkor még csak tizenkét napot „késő”) Julián-dátumozást használta. A román lapok is ugyanúgy mind a két dátumot feltüntették újságjaikon.

³¹ Magyarországi pártprogramok 1867-1919. Szerkesztette: Mérei Gyula, Pölöskei Ferenc. Budapest, 2003. ELTE – Eötvös Kiadó, 140

³² „A kormánypárti szerbek úgy viselik elveiket... mint az álarcot. Ezért mandátumokat nyernek a kormánytól”. Ír a Zastava egy 1888-ban megjelent cikke. In: Kemény 1952, 764-65

Az 1890-es évek eleje fordulatot hozott a szerbek politikájában. Az újabb délvidéki magyar betelepítések, valamint a szerb érdekek semmibe vétele után a pártoknak elégük lett: az 1892-es választásokra passzivitásba vonultak – utolsóként hazánk nemzetiségei közül. Sérelmeik szerint még mindig nem tudták a hátrányos választójogi körülmények miatt megfelelően képviseltetni magukat, melynek következtében „a magyar néptörzs az egész államhatalmat magához ragadta és... Magyarországból egynyelvű és egytörzsű államot teremt”. Csalódtak a függetlenségi ellenzékben is: „valamennyi magyar párt egyetért abban, hogy a nem magyar nemzetiségek létjogosultságát tagadja; valamennyi párt egy magyar nemzeti államot akar alkotni és csak egy nemzetet ismer el”. Megváltozott a szabadságharcról alkotott, a hetvenes években némileg újragondolt képük is: 1892-ben már azt írja a Zastava, hogy „Magyarország függetlensége... 1848-ban a borzasztó polgárháborút szülte.”³³ A választási felhívás hangsúlyozza, hogy a szerb választók „a fennálló magyar pártok egyikéhez se csatlakozzanak”.³⁴ (A Szerb Nemzeti Szabadelvű Párt felhívása meglepő módon a Zastavában jelent meg, némileg érdekközösséget mutatva a két szerb irányzat között.)

A szerbek elhidegülését a magyar politikával való együttműködéstől csak tetézte a kötelező polgári házasságról szóló törvény vitája, melynek következtében az addig kormányhű főpapság is kifejezte ellenkezését, mivelhogy „a házasság az egyház kizárólagos hatáskörébe esik”.³⁵

Ami a szerbek Kossuth Lajoshoz való viszonyát illeti, az a szabadságharc alatt végig ellenséges volt (az 1849. július 28-i, a szerbek számára igen kedvező nemzetiségi határozatnak nem lehetett már foganatja). Kossuthnak külföldön nem volt tere tevékenyen módosítani politikáját a nemzetiségi megbékélés jegyében. Annak ellenére, hogy kütahyai alkotmánytervében továbbra is biztosítani kívánta a nemzetek szabad fejlődését, valamint konföderációs-tervében a délszlávokkal való szövetségkeresést tekintette szükségesnek, a szerbek jelentős részében még mindig az 1848-49-es Kossuth képe élt tovább. Ennek, valamint a dualista kormányzat szerbek iránti magatartása fényében nem meglepő a Turini Remete becsmérése a szerb sajtóban.

A román nemzeti mozgalom

A románokat a dualizmus ideje alatt is két csoportra lehet osztani, az ún. magyarországi és az erdélyi románokra. Bár az 1868-as ismételt unió következtében egy közigazgatási egységbe kerültek, nézetkülönbségeik tovább éltek. Utóbbiak számára a kiegyezés kedvezőtlen fordulatot jelentett: megszűnt Erdély különállása, valamint a választójogi törvények értelmében, az Erdélyben abszolút

³³ Zastava 1892. jan. 21. In: Kemény 1952, 821-823.

³⁴ Uo.

³⁵ A gör. kel. szerb püspöki kar felterjesztése az uralkodóhoz és Wekerle Sándor miniszterelnökhöz a kormány egyházpolitikai programja tárgyában. In: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában II. 1892-1900. Összegejtőtte és jegyzetekkel ellátta Kemény G. Gábor. Budapest, 1956, Tankönyvkiadó, 118

többséget kitevő román lakosság az ugyanott választásra jogosultak mindössze egynegyedét tette ki.³⁶

A partiumi és bánáti románok 1869. februárjában Temesváron megalapították a Román Nemzeti Pártot, Alexandru Mocioni (magyarosan Mocsonyi Sándor) elnökletével. Ugyanabban az évben az erdélyiek is megalakították saját Román Nemzeti Pártjukat, ők azonban – magyarországi társaikkal ellentétben – a passzivitás mellett foglaltak állást, amelyhez 1905-ig tartották magukat.³⁷ Az erdélyi románok 1872-ben foglalták össze sérelmeiket és célkitűzéseiket, ehhez a programhoz (későbbi kiegészítésekkel) egészen a századfordulóig tartották magukat. Kijelentették, hogy nem veszélyeztetik Magyarország integritását, de az uniót „soha el nem fogadják”, amíg az „erőszakolt” és nem veszi figyelembe az erdélyi érdekeket, tradíciókat.³⁸ Emellett a megyék nemzetiségi alapú kikerekítését, egyházi-iskolai önkormányzatuk sérthetetlenségét, valamint jóval széleskörűbb nyelvhasználati jogokat követeltek.³⁹

Az 1881. év májusában az erdélyi és magyarországi románok Nagyszebenben tartott konferenciájukon megalakították az egységes Román Nemzeti Pártot, Ioan Rațiu elnökletével.⁴⁰ Ezen nagyszebeni gyűlés valóságos „nemzeti parlament” lett, melyre kezdetben 80 erdélyi és magyarországi választókerület román választópolgárai 153 delegátat küldtek.⁴¹ A kongresszus fordulópontot jelentett a román nemzeti mozgalomban, ugyanis lassan fölénybe került a radikális nemzeti irányzat a Babeș-Mocsonyi csoport mérsékelt elveivel szemben.⁴² Továbbra is az unió ellen foglaltak állást, amelyet inkább „fúzióknak” tekintettek; egy Horvátországhoz hasonló autonómiában gondolkodtak. 1881-es programjuk követelte továbbá a nemzetiségi törvény betartását, sőt revízióját, általános választójogot,⁴³ és az adórendszer reformját. Harcot hirdettek a kormány magyarosító intézkedései ellen. A kiegyezés kapcsán egyelőre nem foglaltak állást.⁴⁴ A konferencia az erdélyieknek további passzivitást (de csak szigorúan a választásokra vonatkozóan), a magyarországiaknak pedig aktív ellenzéki politikát irányzott elő.⁴⁵ A Román Nemzeti Párt volt a

³⁶ Magyarország története 1979, 1379

³⁷ Az erdélyi román passzivisták taktika eredménye az lett, hogy a román többségű választókerületek a kormánypárti mandátumok szállítóivá váltak. Magyarország története 1979, 1380; Alexandru Roman nyilatkozata a passzivitás mellett. In: Kemény 1952, 332; A nagyszebeni román komité nyilatkozata. In: Kemény 1952, 374

³⁸ Erdély önkormányzatának eszméjével szemben, a magyar politika álláspontja az „unió szent és sérthetetlen mivoltába” vetett hit volt. Măcelariu Illés interpellációja és Horváth Boldizsár igazságügyminiszter válasza a képviselőház ülésén a balázsfalvi Pronunciamentum tárgyában. In: Kemény 1952, 98

³⁹ Az 1872. évi balázsfalvi román memorandum. In: Kemény 1952, 300-301

⁴⁰ Puttkamer, Joachim von: Schulalltag und Nationale Integration in Ungarn. München, 2003, 41

⁴¹ Jancsó Benedek: Defensio Nationis Hungaricae. Budapest, 1920. Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligája, 94

⁴² Kemény 1947, 136

⁴³ Vagy legalábbis mindenkinek legyen választójoga, aki egyenes adó alá van vetve (tehát az adókötelességen, nem magán az adófizetésen van a hangsúly, ugyanis akinek adóhátraléka volt, az nem élhetett a választójogával).

⁴⁴ A román választók képviselőinek Nagyszebenben 1881 évi május hó 12-14 között tartott egyetemes értekezletének programja. In: Kemény 1952, 645-47

⁴⁵ A minden románt magában foglaló kulturális egység mellett felmerült a románok politikai egységének gondolata is, ám ennek nem adtak – nem adhattak – hangot, hiszen az államellenessége folytán büntetőjogi következményeket vont volna

dualizmus legdifferenciáltabb kisebbségi pártja.⁴⁶ Az 1881-es nagygyűlést további konferenciák követték (az 1884., 1887., 1890., 1892., 1893., 1894. években) az immár a román nemzeti mozgalom központjává váló városban.

A román parasztság és kispolgárság (többségében írástudatlan) tömegei közömbösnek mutatkoztak a nemzeti ügy iránt, így – némi nyomás mellett – rendszeresen a kormánypártra adták szavazataikat (a választójoggal rendelkezők).⁴⁷ Némi késéssel ugyan, de a szerbhez hasonlóan a román politikai elitből is lassan elillant a konzervatív egyházi réteg. A szabadelvű magyar kormányzat igyekezett a nagyszebeni ortodox metropolita-választásba való beleszólással érvényesíteni érdekeit. Emellett azonban a magyar középiskolák „magyarosító ereje” ellenére a románság kitermelte a maga középosztályát, melyet gazdaságilag az egyre kiterjedtebb erdélyi román bankrendszer segített megalapozni.⁴⁸ Igyekeztek építeni a szövetséget a többi nemzetiséggel, főként a szerbekkel, akikkel „1848-49-ben egyszerre keltek fel nemzetiségök védelmére”.⁴⁹

A nyolcvanas évek során a román kérelmek figyelembe nem vétele, illetve a központi hatalom magyarosító politikája radikalizálta a román nemzeti mozgalmat. A Román Nemzeti Párt (főként Bukarestben tanult fiatalokból álló) szárnya alapította meg 1884-ben Nagyszebenben a **Tribunát**, Ioan Slavici főszerkesztésével. A radikális nacionalista lap nemcsak a magyarosítás ellen agitált, hanem támadásokat intézett az általa megalkuvóknak tartott (főleg magyarországi) mérsékeltek ellen is. Az utóbbiak lassan kiszorultak a pártból is, sőt a helyzet odáig fajult, hogy 1893-ban, a VI. nagyszebeni konferencián Mocsonyi Sándort egyenesen megbízhatatlannak nyilvánították. 1887-től egyébként a magyarországi románok is a passzivitást választották.⁵⁰

Ugyanezen nagyszebeni gyűlésükön határozták el hat éves huzavona után, hogy politikai sérelmeiket egy memorandumba foglalják, majd az 1890-es – immár a radikális túlsúlyú – nagyszebeni konferencia kimondta, hogy azt Bécsbe, az uralkodóhoz fogják felterjeszteni. Előzményként a romániai fiatal értelmiség igyekezett egy német, angol, és francia nyelven kiadott memorandummal meggyőzni Európát a román sérelmek jogosságáról, amely emlékiratra a magyar egyetemi ifjúság a Válasziratban felelt. Erre román részről Aurel Popovici a szenvedélyes hangnemű Replicában reagált, amiért a bíróság sajtóvétség miatt négyévi börtönbüntetésre ítélte. A román sérelmeket összefoglaló híres Memorandumot ezután Ioan Rațiu vezetésével egy háromszáz fős

maga után. Ezen aspirációk túlnyúlnak a vizsgált korszakon, de már 1891-ben utalt a Tribuna egy cikke a román-magyar dualizmus gondolata kapcsán egy, a Tiszáig húzódó román közigazgatási területre: „a románok és a magyarok, a Fekete és az Adriai tenger között államaikkal közösségre lépnek, vagyis a magyarok az Adriai tenger és a Tisza, a románok a Tisza és a Fekete tenger között”. Tribuna 1891. 195. sz. In: Kemény 1952, 814

⁴⁶ Puttkamer 2003, 42

⁴⁷ Kemény 1952, 645-47

⁴⁸ C. A. Macartney: The Habsburg Empire 1790-1918. London, 1969. Weidenfeld and Nicholson, 732

⁴⁹ Az idézet a már említett Mihajlo Polit-Desančić szerb képviselőjelölt beszédében hangzott el, amit a pancsovai kerület román választóihoz intézett. Iróniáját az adja, hogy Temes és Torontál megyék Duna-menti részén nem kímélték a szerb felkelők 1848-ban a román lakosságot sem. Polit Mihály felhívása a pancsovai kerület román választóihoz. In: Kemény 1952, 409

⁵⁰ Magyarország története 1979, 1384

román küldöttség átadta az uralkodónak, ám Ferenc József a problémát magyar belügynek tekintette, így a küldöttség azt bontatlanul a Szapáry-kormánynak nyújtotta be Budapesten. Ám a kabinetiroda sem volt hajlandó foglalkozni az üggyel; a Memorandumot visszaküldték Tordára a feladónak – ugyancsak bontatlanul. Erre – már Wekerle Sándor kormányzása idején - a román komité a Memorandumot sajtó és röplapok útján kezdte terjeszteni szerte Európában, melynek az lett a következménye, hogy perbe fogták annak szerzőit és kiadóját. A közvetlen vád az unió, azaz egy király által szentesített törvény tagadása volt.⁵¹ 1894 júniusában a kormány a Román Nemzeti Pártot is betiltotta.

Kossuth halála után két hónappal került csak sor a Memorandum-perre a kolozsvári bíróságon, mely során tizennégy főt ítélték 8 hónaptól 5 évig terjedő fogházra – mígnem az uralkodó egy év után kegyelemben részesítette az elítélteket.⁵² A perbefogottakat egyébként szlovák ügyvédek védtek, ami a magyarországi nemzetiségek egymásra találásnak jele volt, ami az 1895-ös nemzetiségi kongresszuson csúcsosodott ki.⁵³

Az 1894 március-áprilisi román sajtó vizsgálatánál mindenképp figyelembe kell venni majd azt, hogy Kossuth halálhíre a Memorandum-ügy kellős közepébe csöppent bele. A kormányellenes hangulatot csak tetézte, hogy az 1893-as nagyszebeni román gyűlés szolidaritást vállalt az emlékiratot vivő komitéval, s saját politikai hitvallásának nyilvánította a Memorandumot. A Kossuth halála utáni cikkek tehát olyan időszakban születtek, amikor a magyar államhatalom a komité tagjainak perbe fogásával „az egész román nemzetet fogta pörbe”.⁵⁴

A mérsékeltek eközben 1894-ben a „szebeniektől” távol, Temesváron megalapították sajtóorgánumukat, a **Dreptateát**,⁵⁵ a „román nemzeti párt szolidaritása” jelszóval.⁵⁶ Az alapító ülésükön hangsúlyozták, hogy a különbség köztük és a „szebeniek” között, mindössze az, hogy ők későbbre szerették volna halasztani a Memorandum küldését (amikor biztosak lehetnek annak eredményességében), ám szerintük elvi ellentétek nincsenek a Román Nemzeti Párton belül.⁵⁷

A magyarországi németek

Hazánk németjei történelmünk során nem alkottak egységes közösséget. Ennek főként földrajzi szétagoltságuk volt az oka. Sem egyházi szervezetük, sem területi önkormányzatuk (ezek alól csak az erdélyi szászok képeztek kivételt) nem volt. A XIX. században a városi asszimiláció

⁵¹ Jancsó 1920, 99-100

⁵² Dr. Asztalos Miklós: A nemzetiségek története Magyarországon - Betelepülésüktől máig. Budapest, 1934. Lantos könyvkiadó vállalat, 78

⁵³ Horváth Jenő: Magyarország és a nemzetiségi kérdés 1815-1920. Budapest, 1920. Pfeiffer Ferdinánd (Ziedler Testvérek) Kiadása, 69

⁵⁴ Jancsó 1920, 100

⁵⁵ „Igazság”

⁵⁶ Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában II. 1892-1900. Összegejtötte és jegyzetekkel ellátta Kemény G. Gábor. Budapest, 1956, Tankönyvkiadó, 204

⁵⁷ Kemény 1956, 204

iskolapéldáit szolgáltatták. 1848-49 folyamán döntő többségük hazafias hevülettel vett részt a harcokban a magyar kormányzat oldalán. A dualizmus első negyedszázadában nemzeti pártjuk, sőt programjuk sem volt,⁵⁸ melynek hiányában a különböző magyar politikai irányzatok, pártok berkein belül találjuk őket. Így Kossuth-képük is az adott politikai irányvonalával mutatott azonosságot, külön specifikus német szempontról nem beszélhetünk.

A magyarországi németek mindig is magas kulturális színvonalat képviseltek. A német anyanyelvű írni-olvasni tudók aránya a korszakban meghaladta valamennyi nemzetiség, beleértve a magyar arányát is.⁵⁹ Ennek lenyomata kimutatható a magyarországi sajtóéletben is: az országos terjesztésű napilapok közül, a tíz legnagyobb példányszámban kinyomott újságból négy német volt.⁶⁰ A főváros legfontosabb német lapjai nem külön német nemzeti szempontot képviseltek, hanem beilleszkedtek a kor politikai palettájába, némi szabadelvű túlsúllyal.

Az erdélyi szászok

A kétmilliónyi magyarországi németből a századfordulóig csak az erdélyi szászok alig kétszázezres tömege rendelkezett erős és fejlett, nagy múltra visszatekintő nemzeti öntudattal. Erdély újbóli különállása révén ismét kívül kerültek a szűken vett magyar állam területén, hogy 1868-ra újból a magyar kormányzat égisze alá kerüljenek.

Sérelemként élték meg továbbá az 1876/XII. törvénycikket, melynek nyomán önkormányzati különállásuk megszűnt, a vármegyékbe olvadt, a Szász Univerzitás pusztán kulturális szervvé vált. Az addig kisebbségi helyzetbe szorított királyföldi románok nem kis lelkesedéssel vették azt tudomásul.⁶¹ Még autonómiájuk megszüntetése évében megalakították a szászok politikai pártjukat, a Szász Néppártot. A mélyen elkeseredett szász közvélemény pártja ezek után, 1881. évi programjában ellenzéki magatartást irányzott elő. A *Volkspartei* sérelmezte a „magyar állam egyetlen, mindenütt előnyben részesített nemzetiségének, a magyarnak térnyerését az állam nem magyar polgáraival szemben”, amitől féltették megmaradt egyházi és iskolai önkormányzatuk különállását.⁶² Ugyanezen 1881-es választói gyűlésükön elutasítottak mindenfajta közösséget az akkori pártokkal, tisztán nemzeti programot képviseltek. A hetvenes-nyolcvanas években parlamentbe került, tucatnál nem több néppárti képviselő harcolt a kormányzat magyarosító törekvései ellen.⁶³

⁵⁸ Az első német nemzeti sajtó a temesvári *Deutsche Tagblatt für Ungarn*, 1900-tól jelent meg. Kemény 1952, 471

⁵⁹ Az írni-olvasni tudók száma 1890-es adat szerint 63% volt a németek körében. Magyarország története 1979, 1341

⁶⁰ 1890-es adat. Buzinkay Géza-Kókay György: *A magyar sajtó története I. – A kezdetektől a fordulat évéig*. Budapest, 2005. Ráció Kiadó, 153

⁶¹ Törvényjavaslat és indoklás a Királyföldről (fundus regiusról), továbbá a szász egyetem (universitas) rendezéséről és az egyetemnek, valamint az úgynevezett hétbírák vagyónáról. In: Kemény 1952, 523

⁶² Magyarországi pártprogramok 2003, 136

⁶³ Magyarország története 1979, 1391

Ám a román etnikai tengerben szigetet alkotó erdélyi szászokat a magyarosodás nemigen fenyegette. A szász politikai vezető réteg egyre inkább tudomásul vette az új helyzetet, belenyugodtak középkori eredetű kiváltságaik elvesztésébe, és az erősödő tőkés konjunktúra révén, gazdasági érdekeik – a román fenyegetés mellett – a magyar gazdasági, társadalmi, és politikai elithez való közeledésre, a kormánnyal való együttműködésre sarkallta őket.⁶⁴ Az 1890-es nagyszebeni „népi programjukban” módosították az addigi politikájukat: a szász képviselőknek szabadkezet adva, engedélyezték belépésüket a Szabadelvű Pártba,⁶⁵ fiataljaikat pedig állami hivatalok viselésére buzdították. Követeléseik egyházi autonómiájuk, illetve a jogállamiság betartása mellett, a nemzetiségi törvény végrehajtására irányult.⁶⁶ Kormánypárti lojalitásukért cserébe egyre nagyobb számban kaptak helyet szászok a hivatalokban, ami némileg megkülönböztetett helyzetet biztosított számukra a többi nemzetiséghez képest.⁶⁷

Az újabb – immár kormánypárti – szász egység rövidéletűnek bizonyult. Az egyházpolitikai javaslatok kapcsán ismételt szakadásra került sor. Az evangélikus konzisztórium a törvényjavaslatokkal szemben foglalt állást, ahogy csaknem az egész szász közvélemény is. A „feketék” (vagy „ó-szászok”) – köztük országgyűlési képviselők is – viszont föláldozták egyházpolitikai elveiket a kormányhűség oltárán.⁶⁸ A fiatal „zöldek” ezzel szemben a szász egyházi önkormányzat védelmét és a szász nemzeti öntudat ápolását helyezték előtérbe politikusaik kompromisszumkereső magatartása helyett.⁶⁹ A románokhoz hasonlóan, az 1894-es év feszült hangulatban köszöntött a szász közvéleményre.

Kossuth, és a liberális nemesség tevékenysége a magyar országgyűléseken összpontosult, Erdélyben ennek hatása gyengébben érvényesült, így Kossuth Lajost az erdélyi szászok másként látták, mint az „anyaországiak”.

A magyarországi szlovákok

A dualizmus-kori nemzetiségi mozgalmak közül a szlovák volt a legkevésbé hatékony, a szlovák értelmiségiek voltak a legkevésbé aktívak, annak ellenére, hogy a románság után

⁶⁴ Magyarország története 1979, 1391

⁶⁵ Bár a program hivatalosan csak engedélyezte, hogy politikusaik, ha akarnak beléphetnek másik ('67-es alapokon nyugvó) pártba, de a gyakorlatban a kormánypárthoz való csatlakozás történt. Kemény 1952, 787; Magyarország története 1979, 1391

⁶⁶ Mikó é. n., 255

⁶⁷ Ács 1986, 255

⁶⁸ Nyilatkozatuk szerint „elhatározták, hogy megmaradnak a szabadelvű párt kötelékében, amely egyben kormányzó párt is... A kormányzat állandóan számított ránk, abban a természetes föltevésben, hogy férfiak, akik egyszer elhatároztak és kijelentettek valamit, szavukat állják... Az önbecsülés parancsa... a politikai megbízhatóság és tisztesség hírnevét... megőrizni... a szász névre pedig foltot nem ejteni... Ha elhatároztuk, hogy továbbra is megmaradunk a pártkötelékben, akkor a párthelyzetből adódó köteleességeket is teljesíteniünk kell.” A szász választókerületek országgyűlési képviselőinek nyilatkozata az egyházpolitikai törvényjavaslatok tárgyában. In: Kemény 1956, 128-129

⁶⁹ A szász választókerületek országgyűlési képviselőinek nyilatkozata az egyházpolitikai törvényjavaslatok tárgyában. In: Kemény 1956, 124

Magyarország második legnépesebb nemzetiségét alkották (a németekkel nagyságrendileg azonos számmal, kétmillió lélekkel).⁷⁰ A szlovák társadalom vezető rétegét - a nemességüket, értelmiségüket, és kis számú polgárságukat – a románoknál és a szerbeknél nagyobb mértékben apasztotta a gazdasági fejlődés és polgárosodás nyomán kibontakozó magyarosodási folyamat. Nem volt sem autonóm nemzeti egyházuk (az evangélikus egyház dunáninnei kerületéből akartak külön szlovák lutheránus püspökséget megszervezni, de küzdelmük sikertelen maradt),⁷¹ sem nagyobb városi központjuk, mint a szerbeknek, vagy a románoknak. Turócszentmárton ekkor még inkább falu volt, mint város. A nemzeti mozgalom vezetése a lutheránus és katolikus papság, valamint a gyér jogász értelmiség kezében összpontosult.⁷² Külön parlamenti képvisellel nem rendelkeztek a XIX. század folyamán; a felvidéki választókerületek a Szabadelvű Párt stabil mandátumszállítóivá váltak.⁷³

Egyértelműen túlzó, és tömegtámogatást nélkülöző 1848-as, valamint 1861-es követeléseik helyett a Szlovák Nemzeti Párt nemzetként való elismerésükért és megyei keretek közötti autonómiáért szállt síkra. A hetvenes években élesen bírálták a hivatalos nemzetiségi politikát és a nemzetiségi törvényt, amiért az 1848-49-ből jól ismert Miroslav Hurbant sajtóperben el is ítélték. Az egyre inkább Szentpétervár felé tekintető szélsőségesekkel szemben kialakult egy olyan csoportosulás, amely a magyar politikával együttműködve kereste a szlovák nemzeti fejlődés lehetőségeit, s igyekezett bekapcsolódni a magyar közéletbe. Ezen irányzat fővárosi tömörülése kiadta Jan Bobula vezetésével lapjukat, a **Slovenské Novinyt**.⁷⁴ Eleinte a baloldallal működtek együtt, majd önálló nemzeti ellenzéket alkottak – persze képviselők nélkül. A nemzetiségi törvény betartásáért és külön szlovák felsőoktatás biztosításáért küzdöttek.⁷⁵

A turócszentmártoni nemzeti centrum hatósugara igen kicsiny volt,⁷⁶ a szlovák parasztság és polgárság milliós tömegeivel nem volt kapcsolatuk, annak magatartására nem gyakoroltak semmiféle befolyást, nem nevezhetőek tehát közvélemény-formáló értelmiségnek.⁷⁷

Turócszentmártonon kívül Budapesten, a szlovák asszimiláció egyik olvasztótégelyében is volt egy szlovák értelmiségi csoportosulás, ám az inkább a magyar, és nem a szlovák nemzeti öntudatot képviselte, de jobban reprezentálta a századvégi szlovákság közvéleményét. Ezenkívül, a katolikus közélet nagyszámú szlovák képviselőjében sem a szlovák identitás érvényesült.⁷⁸

⁷⁰ Demmel József: „Egész Szlovákia elfért egy tutajon...”. Pozsony, 2009. Kalligram, 143

⁷¹ Moravék Endre: Nagymagyarország nemzetiségei – múlt és jelen. Budapest, 1934. Magyar Szemle Társaság, 34

⁷² Magyarország története 1979, 1385

⁷³ Uo.

⁷⁴ Az kisebb megszakítások után 1886-tól működött folyamatosan.

⁷⁵ Magyarország története 1979, 1386

⁷⁶ Megjelent a turócszentmártoniakkal szembehelyezkedő „csehofilek”, szlovák nacionalista ifjabból álló irányzata is, mely a prágai *Detván* egyesületben tömörült. Asztalos 1934, 74

⁷⁷ Magyarország története 1979, 1388

⁷⁸ Az – egyházpolitikai reform hatására - 1895-ben megalakított Katolikus Néppárt, és annak szlovák vonala más tendenciát mutat, ám az már túlnyúlik a dolgozat által vizsgált korszakon.

IV. Kossuth Lajos halála és temetése a szerb, magyar, német, és szlovák nyelvű sajtóban

A szerb sajtó⁷⁹

Kossuth Lajos halálát nem fogadták tragédiaként a szerbek. Már a gyászjelentések (1. Melléklet) után egyértelművé tették (a szabadelvű Zastava és a radikális Branik egyaránt), hogy „a szerbek nem fognak könnyeket hullatni Kossuth után”⁸⁰ mert ő „a szerbek számára nem volt jótét lélek, sem barát”⁸¹. A szerbek Kossuth nevét 1894-ben már nem a balkáni népekkel való összefogással,⁸² hanem a „szerb falvak felgyújtásával” és a „szerbek legyilkoltatásával” hozzák összefüggésbe,⁸³ Sőt a Zastava nem átalalta „a legnagyobb magyar sovinszta” megnevezéssel illetni.⁸⁴

További kritikákat Kossuthról a Branik már nem, csak a Zastava közölt. Az utóbbi a polgári házasságkötés Kossuthhoz kapcsolásával is rosszallását fejezte ki a halott iránt. A nemzeti-radikálisok még március utolsó napjaiban a fekete lobogók „szent szerb templomokról” való levételére szólítottak fel.⁸⁵ A Zastava még a temetés napján is felháborodottan ír a „gyászlobogó-vitáról” szerb nézőpontból: „szégyen, hogy Kossuth halála alkalmából a budapesti szerb templom is kirakta a fekete zászlót”.⁸⁶ Ezzel valósággal a gyász abbahagyására inti a Kossuth iránti szimpátiából kegyeletet gyakorló szerbeket az országban – ami képet közöl valamelyest a hazai szerbek megosztottságáról.

Igyekszik elhitetni a szerb olvasókkal a Zastava, hogy Kossuth valójában nem is lehetett magyar hazafi. Teste még hazai területre sem érkezett, amikor a sajtóorgánus egy cikkében („A szlovákok Kossuthról” címmel) a Národné Noviny szlovák nemzeti lapból idézett, amely gyakorlatilag kétségbe vonta Kossuth identitását, szlováknak nevezve a volt kormányzót, ugyanis

⁷⁹ A sajtóelemzéshez nélkülözhetetlen statisztikai adatok szerint a szerb lakosságnak mindössze 31%-a tudott írni-olvasni, míg az országos átlag 44,5% volt. (1890-es adat). Magyarország története 1979, 1341

⁸⁰ Branik 1894. március 22.

⁸¹ Zastava 1894. március 28.

⁸² Kossuth konföderációs tervét „Balkáni Konföderáció” néven említi a Branik, mindössze annyit írva róla, hogy Kossuth „száműzésében gondolkodott erről”. Branik 1894. március 22.

⁸³ Egy 1873-ban a baloldali sajtóban megjelent szerb „Nemzetiségi nyilatkozat”-ban Đorđe Stratimirović írja, hogy a jobboldal által rájuk szőtt „elszakadási, forradalmi, pánszlavizáló” vádak hamisak, beisméri Bécs fölbujtó szerepét az 1848-ban kitört szerb-magyar háborút illetően, melyet immár „testvérharcnak” nevezett! „A szerbeknél még nem voltak feledve az 1848-49-diki gyászos események, melynek indító okát... nem ismerte a nép... A tördöfések - melyek más titkos kéztől jöttek- okozóiul a magyarok neveztettek. Mindezt tisztába hozni nem volt kis feladat.” Kossuth Lajost, mint a Duna-menti nemzetek közti szövetség első „megpendítőjét” nevezi meg az iromány. A szerbek tehát a Függetlenségi Párttól Kossuth eme elképzelésének megvalósítását várták, mert „egy független Magyarország hivatva lenne arra, hogy... mint természetes szövetséges a szerb nemzetnek érdekében oda működjék, hogy az az ázsiai török uralomtól megszabadulva... szövetségeseinek számát növelje.” Nemzetiségi nyilatkozat a magyar nemzetiségi politika feltételeiről. In: Kemény 1952, 393-396

⁸⁴ Branik 1894. március 22.; Zastava 1894. március 23.

⁸⁵ Zastava 1894. március 28.

⁸⁶ Zastava 1894. április 1.

„mindannyian jól tudjuk –szól a citátum-, hogy Kossuth szlovák anyától és szlovák apától származik, Szlovákia szívében született, és a nagybátyja szlovák hazafinak is nevezte”.⁸⁷ Továbbíve a gondolatmenetet a Národné Noviny ebből következően ki nem mondva árulónak minősíti Kossuthot, hiszen „utálta a szlovákokat, így utálni csak egy renegát tud aki utálja a szórvány nemzeteket. A szlovákok csak gyilkost látnak Kossuthban, neve alatt a megsemmisítőjüket értik” – interpretálja végül az idézetet a Zastava.⁸⁸

A temetésről magáról mindössze szűkszavú, elbeszélésszerű közléseket olvashatunk a szerb hírlapokban, bár a Zastava hozzáteszi a riasztó információt, miszerint a „temetés nyugalomban zajlott – egymillió ember részvételével”⁸⁹ – talán így igyekezvén fölfűjni a magyar „sovinisza veszélyt”.⁹⁰

A kevesebb kritikával élő szerb szabadelvű lap, a Branik, Kossuth végső nyughelyre helyezése után hangnemet váltott. A róla szóló újságcikkek már nagy államférfinak tartják, „amilyenek nem születnek minden nap”⁹¹ és elismerik érdemeit, ugyanis „sokat tett a hazájáért, de még többet a népéért”.⁹² Bizonyára itt a Kossuth nevével fémjelzett polgári reformokra utal e frázis, elvégre korának vezető liberális politikusa volt, ezt még a szerbek sem tagadhatták. A sajtószabadság és a jobbágyfelszabadítás csak a legfontosabbak közé tartozik a nevéhez fűződő vívmányok közül, ami nemzetiségre való tekintet nélkül a hon minden lakosának megadatott.

Nem lehet figyelmen kívül hagyni egyfajta – a fentiekhez viszonyítva már-már magyarbarátnak mondható - szerb álláspontot, amelyet az újvidéki gazdasági, tanügyi, és politikai lap, a **Naše Doba**⁹³ közölt (2. Melléklet). A szerb újságok közül ez az egyetlen, amely nem a halálhírral kezdi a volt kormányzóról szóló híradásait, hanem már két, március 21. előtti számában is beszámolt betegségéről, kritikus állapotáról, utolsó napjairól.⁹⁴ Bár e hírlap nem fejezte ki aggodását, mint például a német nyelvű lapok, ám a fentebbi szerb orgánumokkal összehasonlítva már jóval barátságosabb hangnemet lehet kivenni a sorokból. A szabadelvű szerb véleményhez hasonlóan elismeréssel ír Kossuth munkásságáról, érdemeiről, mindössze (részletezés nélkül) annyit tesz hozzá a mérleg másik nyelveként, hogy „nagysága mellett voltak hibái” is.⁹⁵ Címlapon közöl Kossuth

⁸⁷ Zastava 1894. március 30.

⁸⁸ Hozzá kell tenni, hogy a Kossuth-család szlovák származását kiemelő cikk nem alaptalan tényeken alapul, hiszen a családi címerben lévő bakkecske, vagy szlovákul 'kosu' valószínűleg az apai ág egykori szlovák mivoltára utal. Érdekes megállni a „Szlovákia szívében született” megjegyzésnél, ugyanis a kifejezést maximum a nyelvterületre alkalmazhatták, de a dél-zempléni Monok, abba aligha esett bele (Kossuth Lajos apja, László szülővárosa, Turóc már annál inkább, de a cikkben erről nem esik szó). Idézetek: Zastava 1894. március 30.

⁸⁹ Zastava 1894. április 4.

⁹⁰ Pontos adatok nem állnak rendelkezésre a temetésen résztvevők létszámával kapcsolatban, de legalább többtíz- akár százezres tömeg vett részt a gyászceremonián. Magyarország története 7/1. (1890-1918). Főszerkesztő: Hanák Péter, szerkesztő: Mucsi Ferenc. Budapest, 1988. Akadémiai Kiadó, 96

⁹¹ Branik 1894. április 10.

⁹² Branik 1894. április 12.

⁹³ „Mi időnk”

⁹⁴ Naše Doba 1894. március 17., 21.

⁹⁵ Naše Doba 1894. március 21.

nagyszerűségét elismerő idézeteket a Pester Lloydból, az angol Daily Telegraphból (sic) és a Morning Postból.⁹⁶

Sokatmondó az, hogy melyik lap hogyan közölte a tragédiát, miképpen írta meg azon egyszerű hírt, hogy meghalt Kossuth. A szabadelvű Branik szerint „Kossuth megtalálta a nyugalmat, olyat, amihez életében nem volt szerencséje”⁹⁷ – hasonló olvashatunk a Naše Dobában: „abban a földben nyugszik, amelyet imádott és csókolt”.⁹⁸ Ám a Zastava már egy érzelemmentesebb hangot üt meg: „hosszú súlyos betegségben és öregségben halt meg az olaszországi Turinban”.⁹⁹

Megállapítható tehát, hogy a hazai szerbeknek 1894-ben nem volt teljesen egységes álláspontja Kossuth Lajosról. A szélsőséget a kizárólag borúlátó, negatív hangnemű írásokat közlő Zastava képviselte. Pusztán Kossuth hibáira koncentrált, elutasította a gyász mindenféle formáját, a volt kormányzóban a szerbek rosszakaróját, a magyar sovinizmus megtestesülését látta; szó sem esett a polgári átalakulásban elért sikerekről. A szabadelvű szerbek lapja, a Branik már bizakodóbb szemmel nézett a volt kormányzóra; bár a radikálisokhoz hasonlóan ők is felhívták a figyelmet Kossuth szerepére az 1848-as szerb-magyar harcokban, így ők sem tekintették magukra nézve „betartandónak” a gyászt, de mindemellett nem vitatták érdemeit, s mindazt, amit államférfiként a társadalomért tett. Kossuth neve tehát számukra nem pusztán az 1848-49-es harcokat jelentette. Továbbá a korabeli újvidéki szerb polgárság sorai között fellelhető olyan (a másik kettő mellett számban eltörpülő) magyarbarátabb csoport is, amely Kossuthot inkább elismerte, mint elítélte.

Ami érdemlegesen még megtudhatunk a lapokból, az a szórványos szerb gyász, amit a magyarsággal teljességgel együttérző (leginkább fővárosi) szerbek képviseltek. Nem állítható tehát teljességgel, hogy Kossuth 1894-ben is minden szerb szempontjából egyenlő volt a szerb-magyar polgárháború Kossuthjával.

A román sajtó¹⁰⁰

A mérsékeltek sajtóorgánuma, a temesvári Dreptatea és az erdélyi lapok: a nagyszebeni Tribuna, valamint az ugyanott kiadott **Foaia Popurului**, illetve a nagy múltú brassói **Gazeta Transilvaniei** (melynek első számait még cirill-írással nyomták), véleménye Kossuth „ügyében” egyöntetű volt. Kossuth Lajost a fenti négy román lap ellenségnek kiáltotta ki, ami eltér bennük az a márciusi-áprilisi események más-más mozzanatainak bemutatása. A nemzetiségi lapok közül a román orgánumok foglalkoztak általában véve a legtöbbet a „Kossuth-kérdéssel”.

⁹⁶Naše Doba 1894. március 28.

⁹⁷Branik 1894. április 12.

⁹⁸Naše Doba 1894. március 28. Érdekes, hogy Kossuth csak négy nap múlva nyugodott valójában „abban a földben”.

⁹⁹Zastava 1894. március 23.

¹⁰⁰A román lapok olvasóközönségét behatárolta, hogy a románok 85,9%-a analfabéta volt (1890-es adat). A román sajtóorgánumok vélekedését így nem tekinthetjük a román társadalom általános visszhangjának. Magyarország története 1979, 1341

A Kossuthoz kapcsolt fogalmakat illetően nem takarékoskodtak a becsméréssel: Nagyszebenben „hazánk [véltetően Erdély] legnagyobb ellensége”;¹⁰¹ „az ország történelme során legnagyobb és legádázabb ellenségünk”¹⁰² szavak vezették föl a halott nevét. Nem különbözött ebben a Dreptatea (3. Melléklet) sem, amely az egyszerű „nemzetünk ellensége” jelzőn túl megadta Kossuth Lajosnak a gúnnyal teli „ablaktörők, zavargók és verekedők istene” címet is, összemosván a halott nevét a budapesti gyászlobogó-kérdéssel és a zavargásokkal.¹⁰³ A két rivális lap, a Tribuna és a Dreptatea is kinyilvánította, hogy „Kossuth fajgyűlölő is volt” (ez a korabeli fogalomkörben sovinsztának értendő), aki – a radikális nagyszebeni lap szerint - „’49-ben kijelentette, hogy a románok nem emberek”.¹⁰⁴ Nem maradt el ilyen tekintetben a többi román laptól a Gazeta Transilvaniei sem, amely meg is indokolta a gyász szükségletességét: „nincs miért siratnunk, mert ő nekünk nem a jót, hanem a rosszat akarta és minden cselekedete a román nemzet megsemmisítését szolgálta.”¹⁰⁵

Ami leginkább kiváltotta a román újságírói értelmiség ellenszenvét, az a gyász és a gyászlobogó-problematika volt, az ahhoz kapcsolódó tüntetésekkel együtt.¹⁰⁶ A vizsgált lapok cikkei többségükben ezzel foglalkoztak.¹⁰⁷ A Dreptatea egyenesen „terrorizmus” címszóval illeti a magyar fiatalok által elkövetett ablakbetöréseket, amely nyomán „Temesvár is kényszerítve volt a gyász elmajmolására... névtelen fenyegetőzők elérték, hogy a város szinte összes házán kint legyen a fekete zászló”. A lap érdekes, sőt ironikus problémával találta szemben magát, ugyanis „tegnap [április 2-án] reggel a szerkesztőségünk épületén is szembesültünk a fekete zászlóval” – írják. Ugyanis „az épület tulajdonosát annyira megfenyegették, hogy este fölhúzta a zászlót, hogy mentse az ablakait.” A Dreptatea, tehát elhárítja magáról a gyász kifejezésének minden jelét. A kényszer hatását csak hangsúlyozzák az elrettentő példákkal, miszerint némely temesvári tanár, és ügyvéd házát megrongálták, mert a fenyegetések ellenére nem tették ki a fekete lobogót.¹⁰⁸

Még a fenti esemény előtt, március 30-án a Dreptatea az ország más területeire is átviszi az „erőltetett gyász” okozta sérelmek sorolását: a „Vandalizmus Kossuth tiszteletére” címet viselő cikkében a lap a monoki plébános házáról ír, amit a „fanatikusok berontva elpusztítottak, és a

¹⁰¹ Foaia Popurului 1894. április 22.

¹⁰² Gazeta Transilvaniei 1894. április 1.

¹⁰³ Dreptatea 1894. április 3., március 25.

¹⁰⁴ Tribuna 1894. március 23., Dreptatea április 3.

¹⁰⁵ Gazeta Transilvaniei 1894. március 25.

¹⁰⁶ Ferenc József ugyanis nem engedélyezte az állami hivatalokra a fekete zászló kitűzését, és a kormánynak és a katonaságnak sem engedte a temetésen való részvételt. A hazafias lelkű fiatalok, egyetemisták azoknak az épületeknek, ahol nem volt kint a gyászlobogó, betörték az ablakait, valamint megakadályozták az „oly gyászos időkben” tartott színházi előadásokat. Véres tüntetésekre is sor került.

¹⁰⁷ A témával kapcsolatos márciusi-áprilisi dokumentációk nagyjából kétharmada a holttest hazaszállításáról, és a temetés menetéről szóló narratív tudósításokból áll. A dolgozatban, a román álláspontot, véleményt tükröző cikkek vizsgálatára kerül csak sor.

¹⁰⁸ Dreptatea 1894. április 3.

bútorokat összetörték, a falakat lebontották, csak azért mert nem volt kitéve a fekete zászló”.¹⁰⁹ Ugyanezen orgánum az ablakbetörésekre válaszul, egyenesen civilizátlansággal, az európai civilizáció megcsúfolásával vádolja a tüntetőket, sőt ki nem mondva a magyarokat, mert amíg „más nemzetek csendben egyesülnek a közös gyászban... [de itt] ez a szokás még nem elég civilizált, az ablakoknak törniük, a botoknak ütniük és a köveknek repülniük kell.”¹¹⁰ Egyszóval nemcsak magára Kossuthra szórták kritikájukat, hanem minden „tüntetve gyászoló” magyarra is.

A szerbekhez hasonlóan a gyász elutasítása a románok körében sem volt általános.¹¹¹ Nem volt kevés azon románok száma, akik kifejezték kegyeletüket; őket a „nemzeti lapok” erőteljes támadás alá vették. A temesvári orgánum ki nem mondva árulónak bélyegzi őket, mondván, hogy „egy olyan román, aki tudatában van nemzetiségének és tudja mit jelent egy nép szabadsága, az nem tudja siratni egy olyan ember halálát, aki mégoly zseniális lévén is, fajgyűlölő volt és nemzetünk ellensége”.¹¹² Említ a „kisebbik” nagyszebeni lap, a Foaia Popurului két esetet is. Az első erről szóló cikk egyértelműsége bővebb fejtegetést nem kíván, így célszerű teljes terjedelmében idézni: „Mély megvetéssel vettük tudomásul a torontáli Pesacból, hogy két román templom is lobog a fekete zászló, amely a '48-as forradalmárt és hazánk legnagyobb ellenségét, Kossuth Lajost gyászolja. A zászlók Andreiu Fizesianu román pap engedélyével kerültek föl. A nevezett pap bizonyára nincs tudatában annak, hogy ki volt Kossuth, de ha mégis, akkor egy aljas hazaáruló! Fájdalmas és undorító!”¹¹³ A pesaci plébánost, mint látjuk, nevének megadásával „országos közutálatnak” kívánják kitenni. Alább egy beszámolóban egy karánsebesi ügyvéd fogadásáról olvashatunk, ahol az ügyvéd románok nevében bocsánatot kért a magyaroktól mindazért „amit a Szent Kossuth ellen vétettek”¹¹⁴. A cikkíró fölháborodottan kikelt: „Ezt hogy képzelte? Mi, akik csakis a szabadságunkért harcoltunk, kérjünk bocsánatot attól, aki csakis a magyar nemzetnek akart szabadságot, a többinek meg béklyót, elnyomást?... Mi kérjünk bocsánatot, mert elsöpört minket?”¹¹⁵

Fontosnak tartották éreztetni a román lapok, hogy szó sincs az ország gyászáról, itt bizony csak a magyarok gyászolnak. Ezt legérthetőbben a Tribuna fogalmazza meg, még a volt kormányzó halálhíre előtt: „a magyarok, de leginkább a magyar politikusok elfelejtik, hogy Magyarország nem csak a magyarok hazája. Magyarország népeinek többsége nem örül sem március 15-nek, sem Kossuthnak, de mégis elvárják, hogy az egész országban az ő politikai nézeteiket vallják... Gondolkozzatok magyar politikusok, nem csak nektek vannak vágyaitok és törekvéseitek, nem ti

¹⁰⁹ Ugyanitt említik a besztercebányai püspök elmenekülését a városból, akinek a házát szintén megtámadták, az iskolával és a templommal egyetemben, ugyanezen okból. Dreptatea 1894. március 30.

¹¹⁰ Dreptatea 1894. március 25.

¹¹¹ Jó példa erre *Vulcan* erdélyi román falu esete ahol a (Dreptatea által idézőjelbe tett) „patrióták” gyűjtést rendeztek egy Kossuth-szoborra, bizonyítván, hogy nyelvük ellenére együtt tudnak érezni a magyarokkal. Dreptatea 1894. április 10.

¹¹² Dreptatea 1894. április 3.

¹¹³ Foaia Popurului 1894. április 22.

¹¹⁴ Uo.

¹¹⁵ Uo.

vagytok az egyetlen nemzet a Magyar Királyságban!”¹¹⁶ Kritika olvasható a függetlenségi ellenzékkel kapcsolatban is: „a magyar ellenzék nem gondol arra, hogy itt más nemzetek is élnek a magyaron kívül, akiket dühít, hogy az ország nevében, vagyis az ő nevükben is Kossuthot, legádázabb ellenségünket gyászolják”¹¹⁷; a szélsőbal ugyanis a Kossuth iránti feltétlen tisztelet híve volt. Az országos gyász tagadása felfogható a külföldnek irányuló üzenetnek is, mert – így ír a Dreptatea –, „az egész országra brutális módon ráhúzták a gyászruhát; egy idegen azt hihetné, hogy mindannyian siratjuk Kossuthot, egy félisten jóvátehetetlen halálát és kötelességünknek érezzük, hogy a legcsúnyább módon inzultáljuk, sértegetjük az uralkodóház hatalmát”.¹¹⁸ Így igyekezett a tavaszi események Habsburg-ellenes élet hangsúlyozni a lap (emellett persze így dinasztiahűségének is hangot adhatott). Arra, hogy a külföld is tudomásul veszi, hogy az ország gyásza igazából csak a magyarok gyászát jelenti, a Dreptatea bizonyítékként a müncheni Allgemeine Zeitung március 25-i számából idézett: „Amíg a magyar városokban és falvakban a nemzeti gyász uralkodott, ami a fővárosban extatikus állapotba ment át, addig az országhatárok felé ebből semmit sem lehetett érezni. Északra a szlovákoknál, délre a szerbeknél, keletre a románoknál és a szászoknál senki sem siratja Kossuthot.”¹¹⁹ Maga az idéző Dreptatea „cáfolja” a német lap állítását, hiszen fentebb bemutatott számaiban írta, hogy a románok bizonyos csoportja kifejezte kegyeletét. Emellett, a szerbek esetében sem volt általános a kegyelet megtagadása, a szlovákság körében pedig szinte általános volt a gyász.

A Kossuth szlovák származását hangoztató véleményt, a Gazeta Transilvaniei is közzétette a halálhír előtti számának lapjain. „Gurko [Kossuth György] nagybátyja szlovák patrióta volt, akinek a család hallgatott a szavára... bár Kossuth lelkében magyar volt... A szlovákok a legnagyobb ellenséget látják benne”.¹²⁰

A sajtóorgánumok a szabadságharc vezetőjének a halála kapcsán nem mehettek el 1848-49 mellett álláspontjuk kifejtése nélkül. A temesvári román lap, a Dreptatea tartja magát a legszorosabban a románok 48-as múltjához: „ki kell jelentenünk ország-világ előtt, hogy mi most is ugyanazok vagyunk akik 46 évvel ezelőtt voltunk, amikor megvédtük az országot és a trónt a bitorlók elől és mindenki aki együtt érez ezekkel... továbbra is az ország és a trón ellensége marad.”¹²¹ „Csakis a szabadságunkért harcoltunk... [Kossuth] a magyar nemzetnek akart szabadságot, a többinek meg béklyót, elnyomást” – szól immár a (már említett) nagyszebeni Foaia

¹¹⁶ Március 15. elutasítása további kételyeket vet fel. Talán a forradalom napját rész-egész metaforaként az egész 1848-49-re értette a cikk. Tribuna 1894. március 20.

¹¹⁷ Gazeta Transilvaniei 1894. április 1.

¹¹⁸ Dreptatea 1894. április 20.

¹¹⁹ Dreptatea 1894. április 3.

¹²⁰ Gazeta Transilvaniei 1894. március 22.

¹²¹ Dreptatea 1894. április 20.

popurului idézet.¹²² „Kossuth nem volt más, mint tyrannosz a többi nemzetiség fölött” – jellemzi államférfiúi tevékenységét a Gazeta.¹²³

A nagyszebeni Tribuna, egyáltalán nem fukarkodik a jelzőkkel 1848-at illetően: „Kossuth az a meggondolatlan férfi, aki fanatikusan és fajgyűlölő módon 46 évvel ezelőtt beletaszította az országot egy szégyenletes konfliktusba a Habsburg-dinasztiával” (a cikk még a halálhír előtti számban jelent meg).¹²⁴ A következő számában folytatódik a gondolatmenet: „Kossuth mindig is gyűlölt minket, románokat... elsöpört minket. Akkor is gyűlölt, amikor idegen országban élt, kitoloncolva... a románokat a legkevésbé sem tisztelte, lenézett minket még kitoloncolva is. Felbujtó is volt: karizmatikussága egy egész nemzetet elszédített és ahelyett, hogy hagyta volna őket élvezni a szabadságot, beletaszította őket az abszolutizmus sötétségébe, ahol mi, erdélyi románok a kossuthista politikának hála, máig is határtalanul szenvedünk.”¹²⁵ Ezen minden tekintetben ellenséges Kossuth-kép egyáltalán nem ismeri el Kossuth 1849. nyári, a magyar-román megbékélés érdekében tett lépéseit.

Figyelemreméltó a trónbitorló- és az „ország ellensége” vád a '48-49-es magyar politikát illetően. A dualizmus alatti sérelmeik után talán nem meglepő, hogy a negyvenhat évvel ezelőtti polgári reformokról a románok nem ejtettek szót, de az már annál inkább, hogy az idézetek a románok elnyomásáról beszélnek. Kételyek merülnek föl a Kossuthot egyértelmű ellenségnek kikiáltás okaival kapcsolatban. Talán a kiegyezés utáni magyarosító politikára mértek kétségbeesett kritikát ezzel, ugyanis a cikkek azt 1848-ban gyökerezették. Azaz a Tribuna szerint: „ha összehasonlítjuk 48-49 politikai történéseit azzal, ami 1867 óta történik... láthatjuk, hogy úgy hasonlítanak egymásra mint két tojás... 48-49-ben, ugyanúgy mint '67 óta a magyarosítás mániája a magyar politika működtető motorja” – ír a Tribuna¹²⁶. A lap tehát a magyarosítás szempontjából tett egyenlőségjelet 1848 és 1867 közé.

Mindezek mellett Kossuthot a magyarosítás élharcosának minősítette a Gazeta, magyarázatot adva a fenti állításra: „amennyire tisztelték a magyarok, legalább annyira gyűlölte a többi erdélyi és magyarországi nemzet, amiért tűzzel-vassal akarta őket elhazátlanítani, magyarrá változtatni... ezért minden nem-magyar nemzetnek, aki védeni akarta szabadságát, nemzetiségét és nyelvét, fel kellett vennie a harcot Kossuth csapataival... Ő volt az, aki megalkotta [talán felébresztette] a magyar fajgyűlöletet, amely ma már jelen van minden szociális rétegben. Ő volt az, aki erőszakkal magyarosított minden nem-magyar népet”¹²⁷. Tehát a legrégebben megjelent román lap úgy

¹²² Foaia Popurului 1894. április 22.

¹²³ Gazeta Transilvaniei 1894. március 22.

¹²⁴ Tribuna 1894. március 20.

¹²⁵ Tribuna 1894. március 23.

¹²⁶ Tribuna 1894. március 20.

¹²⁷ Gazeta Transilvaniei 1894. március 25.

magyarázta a románok 1848-49-es harcát, mintha már akkor a (Kossuth megtestesítette) magyar politika magyarosító törekvései ellen folytatták volna a küzdelmet.

Kizárólag negatív hangvételt sugároz a négy napi- és hetilap; a volt kormányzó románokkal szembeni „ellenséges” tevékenységét hangsúlyozták, a magyarosító, ellenség Kossuth képét szándékoztak átadni a román olvasóközönségnek.

A német sajtó

A dolgozatban bemutatott nyolc magyarországi német lap közül három képviselte a kormánypárti irányzatot, így érdemes a német sajtóorgánumok bemutatását ezzel a meghatározó csoporttal kezdeni. Ide tartozik a kor Budapestjének két legfontosabb és legolvasottabb lapja, a **Pester Lloyd**, és a Guttenberg [sic] Hírlapkiadó Társulat birtokában lévő **Neues Pester Journal**.¹²⁸ Az előbbi az országos terjesztésű napilapok közül, napi kiadott példányszámmal tekintve nyolcadik, míg az utóbbi harmadik helyen állt.¹²⁹ A Falk Miksa által szerkesztett, azonos nevű kereskedelmi társaság által publikált Pester Lloyd a magyar társadalmi elit kiemelt tájékoztató forrása volt, valamint külföldön is ezt tekintették mérvadó lapnak.¹³⁰ Túlnyomóan magyar többségű cikkírói tudósítottak a magyar társadalmi, gazdasági, politikai élet eseményeiről a magyar kormány félhivatalos lapjaként.

A Neues Pester Journal részletesen beszámolt a Kossuth halálát megelőző napokról, óráról órára leírta állapotát, majd haláltusáját, közölte az első részvétlétviratokat,¹³¹ sőt meginterjúvolta a halálos ágy körül állókat is (köztük Kossuth Ferencet). A Lloyd a halálhírral kezdte a cikkezést. Amellett, hogy a két orgánus részletes tudósításokat közölt a márciusi-áprilisi napokban a torinói eseményekről, majd a budapesti politikai vitákról, sajátos Kossuth-képüknek is teret adtak a lapok hasábjain.

Elismerték Kossuth 1848-as érdemeit, amikor a feudális ország modernné, egységessé, egyenlő jogokkal rendelkező polgárok közösségévé vált az ő vezetésével: „ő parlamenti kormányrendszerünk megalapítója, a polgári jogegyenlőség csak neki köszönhető, szabaddá tette a földet, amelyet a nép szabadon művelhet”¹³². A Lloyd a Széchenyi-Kossuth polémiaira is kitér, s Kossuth mellett tört lándzsát, „aki felzárkózott [Széchenyi] mellé, majd meggyorsította a lassú

¹²⁸ „Pesti Lloyd” ill. „Új Pesti Napló”.

¹²⁹ A Neues Pester Journal 28 500 napi példányszámmal büszkélkedhetett, míg a Pester Lloyd 15 000-el. A prímét éves átlagot tekintve a Budapesti Hírlap vitte, alig – mindössze 300 példányszámmal megelőzve a Neues Pester Journalt, ám a Kossuth halálát követő hetekben, a „Budapest” napi kiadott példányszáma majdnem négyszeresére, 95 000-re nőtt. (1890-es adatok). Buzinkay 2005, 153

¹³⁰ Buzinkay Géza: Magyar hírlaptörténet 1848-1918. Budapest, 2008. Corvina, 71

¹³¹ Köztük a Pester Lloyd Társaságét, mely így szól: „gyászolva emlékezünk a felejthetetlen patrióta érdemeire, az új Magyarország alapítójára, a szabadság és jogegyenlőség rendíthetetlen harcaira, küldjük bensőséges részvételünket a gyászba borult családnak.” Pester Lloyd 1894. március 23.

¹³² Neues Pester Journal 1894. március 21.

fejlődést, amely nélküle talán létre sem jött volna”¹³³. A Pester Lloyd a polgári reformokon túl igazolta az önvédelmi háborút, mondván, hogy „a nemzet harcra volt kényszerítve az abszolutista bécsi hatalom által, amely akkor még nem ismerte el a szabad magyar népet... Ám a magyar nemzet békében érte el azt, amit harcban nem sikerült, alkotmányát, szabadságát, egységét, részleges önállóságát, jólétét, és jövőjébe vetett hitét, mindezt az immáron törvényes király által engedélyezve, védve és elősegítve”¹³⁴ – igazolja a ’67-es rendszert a kormánylap. Kossuth tehát 1848-at tekintve méltányolandó politikus, de „a Függetlenségi Nyilatkozat egy hiba volt, amely csak rontott az ország helyzetén.”¹³⁵ Ezt követően Kossuth már nem volt döntő politikai tényező; „a nép bár szeretettel lengte körül alakját, de külön utat járt mint ő, már más politikát követett” – marasztalja el a függetlenségi doktrínát a Neues Pester Journal.¹³⁶ „Kultusza nem államjogi tagadásának, [azaz kiegyezés-ellenességének] szól. Tisztelni és szeretni kell őt, amiért 1848-ban csodát művelt, amikor a nemzet saját magára ismert törekvéseiben, de emigrációs évei alatt túl büszke volt ahhoz, hogy egyetlen fatális tévedését elismerje, hibáját belássa. Saját akaratából volt száműzött és a kiegyezés után csak a magyarság életerejébe vetett hit volt közös vele... de a hazaszeretet szimbóluma ma a király.” A királyhoz való lojalitás kormányozza az állam hajóját, Kossuth tehát 1867 után a múlt embere, a múlt képviselője – olvasható félreérthetetlenül a Pester Lloyd hasábjain.¹³⁷ (A másik kormánypárti újság viszont egyedülálló módon hívja föl a figyelmet arra, hogy Kossuth szívesen lett volna Ferenc József lojális alattvalója, ha az csak magyar király lett volna.)¹³⁸

A lapok igyekeznek elválasztani Kossuthot a függetlenségi ellenzéktől, hiszen a baloldal a kilencvenes évekre már a pusztá perszonálunió talaján állt, amit Kossuth emigrációja alatt mindig is elutasított, így nem lehetett a függetlenségiek „láthatatlan vezetője”.¹³⁹ A Lloyd megkérdőjelezte a szélbal törvényjavaslatának (amely törvénybe akarta foglalni Kossuth érdemeit, a Deák Ferencre vonatkozó törvényhez hasonlóan) szükségességét, feltéve a kérdést, hogy „miért érzi magát hivatottnak a párt arra, hogy Kossuth érdemeinek programot állítson? Csak a többi párttól várható el, hogy döntésükben kiegyenlítsék Kossuth tiszteletét és a királyhoz való hűséget, hiszen Magyarország számára a Monarchia jelenti a polgári béke alapját, a biztonságot... Meg kell adni a halottnak, ami

¹³³ Pester Lloyd 1894. március 22.

¹³⁴ Pester Lloyd 1894. március 22.

¹³⁵ Neues Pester Journal 1894. március 22.

¹³⁶ Neues Pester Journal 1894. március 22.

¹³⁷ Pester Lloyd 1894. március 25.

¹³⁸ Neues Pester Journal 1894. március 21. Az állításra bizonyíték Kossuth, egy 1861-ben kelt levele, melyben azt írja: „Engem a Habsburg ház ellenségének mondanak; pedig... én nyíltan kijelentettem, hogy ha Magyarország mostani uralkodója az én életemben megszűnnék vagy megszüntetnék osztrák császár lenni s csak a magyar király maradna, azt ugyan nem ígérhetném, hogy felejtetni akár tudom, akár akarom a felejtethetlent, de ha nem zárnák el az ajtót előttem, hazamennék s elvállalnám és minden reservata nélkül teljesíteném a kötelességeket, melyekkel egy becsületes polgár hazája uralkodójának tartozik”. Kossuth Lajos iratai. V. kötet. (Sajtó alá rendezte: Helfy Ignác, Budapest, 1895. Athenaeum R. Társulat, 230-231.)

¹³⁹ Neues Pester Journal 1894. március 21.

illeti, de az élet megy tovább, a nemzetnek továbbra is virágoznia kell, még ha történelmi alakjai sírba szállnak is”¹⁴⁰.

A fenti lapokhoz kapcsolható a főváros gazdasági, ipari, üzleti hetilapja, a **Budapester Handelszeitung**,¹⁴¹ amely dicsőítő sorok sorozata után szintén elutasította az 1849-es függetlenségi eszmét. Március 26-i száma hazafias hevülettel áthatva ír Kossuth 1848-as tevékenységéről, csak az ő nevéhez kötve az áprilisi törvényeket és a modern, polgári vívmányokat, majd kitér a Függetlenségi Nyilatkozatra, amely „Kossuth tévedése volt, de ő az ország javát akarta akkor is, ha tévedett”¹⁴². Következő számuk pátosszal fűtött hangnemben ír Kossuth hazatéréséről „szülőföldjére, melyet naggyá és szabaddá tett,” majd „szent hamvainak szabad magyar földbe” helyezéséről.¹⁴³

Kereskedelmi hetilap lévén Kossuthnak köszönetet mond az újság, hogy megteremtette „a modern, anyagi [materiell] Magyarországot és gazdasági életének alapját... és naggyá és szabaddá tette a magyar kereskedelmet”.¹⁴⁴ Végül a Budapester Handelszeitung reményét fejezi ki, hogy Magyarország hű marad „legnagyobb fiához”.¹⁴⁵

A Neues Pester Journal kilenc számának címlapját jelentette meg gyászkerettel; példáját a Pester Lloyd is követte (5. Melléklet).

A kormánypárt '67-es alapokon nyugvó (jobboldali) ellenzékének, a Nemzeti Pártnak a **Budapester Tagblatt**¹⁴⁶ nevű orgánuma közvetítette a párt politikáját a német polgárok felé. Ez a lap adta a legtöbb, és legböbeszédűbb beszámolókat a márciusi-áprilisi eseményekről. Politikai állásfoglalásukat Kossuth feltétlen tisztelete (kerülvén Kossuth függetlenségi politikájának témáját), a királyhűség, és a kormány ostromozása jellemzi.

Kossuth neve a március 9-i számban jelent meg először, egy, a kormány labilis helyzetét leíró cikkben, ahol az újság szerint Kossuth halálával a Wekerle-kabinet és a baloldal között ki fognak újulni az ellentétek. Másnap közölték a Függetlenségi és 48-as Párt kérését, melyben azt kívánták elérni, hogy Kossuth halála esetén ugyanolyan tiszteletben részesüljön, mint Deák Ferenc, 1876-os halálakor. A következőkben napról napra orvosi részletességgel írják le Kossuth nyugtalanító állapotát.¹⁴⁷ Március 15-én az összes vizsgált idegennyelvű lap közül egyedülként a Budapester Tagblatt von párhuzamot a jubileum és Kossuth állapota között. A „jeles évfordulón” 1848 vívmányairól ír, de árnyalja a képet, mondván, hogy „sok probléma még nincs megoldva, vagy rossz úton halad”¹⁴⁸. Nemcsak a márciusi forradalom, hanem Húsvét kapcsán is aktuálpolitikával

¹⁴⁰ Pester Lloyd 1894. március 22.

¹⁴¹ „Budapesti Üzleti Újság”.

¹⁴² Budapester Handelszeitung 1894. március 26.

¹⁴³ Budapester Handelszeitung 1894. április 2.

¹⁴⁴ Budapester Handelszeitung 1894. április 2.

¹⁴⁵ „Seines grössten Sohnes”. Budapester Handelszeitung 1894. április 2.

¹⁴⁶ „Budapesti Napilap”

¹⁴⁷ Budapester Tagblatt 1894. március 9., 10., 11., 12., 14.

¹⁴⁸ Budapester Tagblatt 1894. március 15.

foglalkozik a jobboldali napilap: a március 23-i, nagypénteki szám párhuzamot von a keresztény ünnep, azaz a Megváltó halálának gyásza, és a nemzet gyásza között, „aki legnagyobb fiát veszítette el”.

Amellett, hogy a jobboldali ellenzéki lap Kossuth teljes értékű gyásza mellett kiállva közös nevezőre került a baloldali ellenzékkel (többször idézte Herman Ottót, vagy Horánszky Nándort),¹⁴⁹ nem győzte gyalázni, kritizálni a kormányt. Még a március 20-i, (a halálhír előtti) számában idéz a függetlenségi „Magyarország” napilapból, amely bécsi útja miatt ostorozta a Wekerle-kormányt, szerintük a kabinet nem tekinti Kossuthot az állam halottjának, nem akarja az állam költségén eltemettetni és neki emlékművet állítani, sőt arra sem hajlik, hogy hamvai haza kerüljenek. Ellenben a szélbal azt követeli, hogy ugyanúgy legyen eltemetve, mint Deák Ferenc.¹⁵⁰

A temetési részvétellel kapcsolatos viták után (a parlament végül kimondta, hogy testületként nem vesz részt a temetésen) szemrehányóan jellemzi a Budapesti Tagblatt a kabinetet: „ilyen mélyre süllyedt a magyarországi kormány? Hogy űzhet ilyen olcsó játékot a kegyeletből?”. Majd az utcai zavargások, a rendőri túlkapások és Ferenc József kormányba vetett bizalmának elvesztése után a lap kijelenti, hogy „a kormány erkölcsi vereséget szenvedett”.¹⁵¹

Kossuth testének végső nyughelyre helyezése után még nem tűntek el a kormányt bíráló megjegyzések. Az április 3-i (az első gyászkeret nélküli) szám kezdő sorai jól mutatják ezt: „Mily bukás! A dölyfös Wekerle-kabinet elvesztette tartását Magyarországon.” A lap a bécsi politika és a bécsi sajtó hangulatáról is informálta az olvasóközönséget.¹⁵²

A Budapesti Tagblattnak a gyász mikéntjéről alkotott álláspontjában a Nemzeti Párt politikai irányvonala fogalmazódik meg: „Minden tiszteletet meg kell adni a halottnak. A nemzet a Korona szankciói nélkül is le tudja róni kegyeletét. Meg kell találni a középutat, hogy a nemzet méltó módon gyászolhassa nagy halottját anélkül, hogy a Korona érzelmeit sértené”.¹⁵³ Ahogy a korabeli vidéki lakosság egyszerre nézett fel szobája falán Kossuth Lajosra és Ferenc Józsefre, a Budapesti Tagblatt is egyszerre tiszteli Kossuthot és fejezi ki királyhűségét: „Magyarország hű a múltjához és hű a királyhoz is, akihez szeretettel és tisztelettel kapcsolódik. Szomorú, hogy kormányunk értelmetlensége abba a gyanúba keveri hazánkat, hogy csak a fegyverek erejével lehet a törvényhez és az alkotmányhoz való hűségét kényszeríteni, amelyekért minden egyes ember közülünk kész lenne akár utolsó csepp vérének is kioltani”.¹⁵⁴

¹⁴⁹ Budapesti Tagblatt 1894. március 18., 20.

¹⁵⁰ Budapesti Tagblatt 1894. március 20.

¹⁵¹ Budapesti Tagblatt 1894. március 22., 24.

¹⁵² Budapesti Tagblatt 1894. április 3. A „Stimmung in Wien” (a hangulat Bécsben) címet viselő cikkben említésre méltó eseményről ad hírt az újság, miszerint a Bécsi Egyetem Magyar Egyesülete gyűjtést szervezett a Kossuth-emlékműre, melyet sikerrel meg is tartottak a bécsi rendőrség tiltása ellenére.

¹⁵³ Budapesti Tagblatt 1894. március 21.

¹⁵⁴ Budapesti Tagblatt 1894. március 25.

A jobboldali ellenzéki lap nem tekintett vissza 1848-49-re; Kossuth feltétlen tiszteletét a kormány és a kormánypárt elleni propaganda céljaira is felhasználta. Címlapjait március 22-től április 2-ig gyászkeretben jelentette meg.

A Függetlenségi és 48-as Pártnak (és az Ugron Pártnak), ellentétben a jobboldali pártokkal, nem voltak német nyelvű sajtóorgánumai (ahogy szavazóbázisa is főként a magyar nyelvterületről került ki). Mégis a függetlenségi irányzatot illusztrálta egy – még csak nem is politikai – hetilap, a budapesti **Bauzeitung für Ungarn – Zeitschrift für Bauwesen**¹⁵⁵ április 1-i számában már rövid cikkben magasztalta Kossuthot. A gyászkeretes címdalt (6. Melléklet), szintén gyászkeretbe foglalt passzus követte, mindjárt a „Legnagyobb Magyar” címmel illetve azt a Kossuthot, aki ugyanezt a jelzőt Széchenyi Istvánnak szánta. Betegségével való küzdelme leírása közben a „Legnagyobb Patrióta” és a „jelen legkiválóbb magyarja” megnevezések is olvashatók az építőipari lapban. Az utóbbi főként figyelmet érdemel, mert ez a felfogás élesen elüt a Kossuthot a múlt embereként beállító koncepciótól. Az élettörténetét és az ország gyászát nem írja le, mondván, az mindenki számára ismert, de az emigráns Kossuthról a lap „több mint negyven éve a magyar függetlenség megtestesítőjeként” ír. Utolsóként említi a cikk a temetést, mely a „mai napon [április elsején] lesz,” és „egy év múlva kell, hogy mauzóleumot emeltesen neki a nép,” aki oly sokat köszönhet Kossuthnak, hogy sosem feledheti el – írja a lap.¹⁵⁶

A textus rövidsége miatt nem derül ki a lap közjogi felfogása, de érzékelhető, a kiegyezés-ellenesség, lévén, hogy Kossuthot, aki még a perszónáluniót is elutasította, a jelen emberének, illetve a magyar függetlenség megtestesítőjének nevezi.

A budapesti német sajtóorgánumok közül egyik politikai platformhoz sem tartozott a **Politisches Volksblatt** és a belőle kiváló, Tenzer Pál által alapított **Neues Politisches Volksblatt**¹⁵⁷. Az előbbi a „Bródy és Schnitzer” magyar-német vállalat adta ki; utóbbi szerkesztői és cikkírói között megtaláljuk a kor szellemi és politikai életének jeles alakjait, mint például Jókai Mórt, Apponyi Albertet, vagy a munkásmozgalmi vezetőt, Engelmann Pált (aki egy időben a munkásrovatot vezette).¹⁵⁸ A Politisches Volksblatt és párja liberális alapokon állt, de inkább közügyekkel és irodalommal foglalkozott, a pártoktól erélyesen elhatárolta magát. Emellett lángoló hazaszeretetet jellemezte a két újságot, ami Kossuthal kapcsolatos számaikban is megmutatkozott. A két lapot az tette igazán jellegzetessé a korban, hogy mindig illusztrált címlappal jelentek meg, ami egy, az újságban szereplő aktuális témához kapcsolódott. A két sajtóorgánum Kossuthal kapcsolatos képei a hazafias gyász hú kifejezői.

¹⁵⁵ „Építők Újsága Magyarország - Építésügyi Folyóirat”.

¹⁵⁶ Bauzeitung für Ungarn 1894. április 1., (idézetek: uo.)

¹⁵⁷ „Politikai Néplap”, illetve „Új Politikai Néplap”.

¹⁵⁸ http://sajtomuzeum.oszk.hu/forrasok/hirlapjaink/hirlapjaink1_2.htm#1_13

Már a halálhír előtt feszült figyelemmel kísérték Kossuth utolsó napjait, március 14. (a Politisches Volksblattban külön rovat szerepel innentől „Kossuth egészségi állapota” címmel), illetve 15-től. Torinóba kihelyezett tudósítójuk naponta többször¹⁵⁹ számolt be a beteg állapotáról. Március 20-hoz közeledve tudósításszerűen tájékoztattak a közelgő tragédia kormánykörökben várható fogadtatásáról.

A két lap közli a leghosszabb tudósításokat a torinói gyásztól a budapesti eseményekig, a legapróbb részleteket sem kihagyva (például a különböző parlamenti beszédek, gyászfelhívások, részvétnyilvánításokat).¹⁶⁰ Volt is erre „kapacitásuk”, hiszen pártfüggetlen újságként nem volt tisztük az eseményeket sajátos szemszögből interpretálni. A cikkek és az illusztrációk hangulatára ellenben végig szenvedélyes hazaszeretet a jellemző.

A Függetlenségi és 48-as Pártnak véleményét osztják abban, hogy Kossuth ne egyes pártok, hanem a nemzet halottja legyen, mert „a Nagy Patriótát az anyaföld, a nemzet, minden magyar szív gyászolja”.¹⁶¹ Emellett nem szeretnék, ha a baloldal olyan követelésekkel állna elő, ami nehézségekbe ütközik a király előtt és remélik, hogy a pártok között mihamarabb megegyezés születik a tisztességes temetés érdekében.¹⁶²

„A fájdalom kiáltása a Kárpátoktól az Adriáig szól... Kossuth népszerű nemzeti hős volt, halált Szent István Koronájának ezeréves birodalma gyászolja” – hangsúlyozza a Politisches Volksblatt a magyar állam egységét.¹⁶³ Az 1848-49-es múlttól mindössze három, a lapokban megjelent illusztráció szól közvetlenül. A március 22-i Politisches Volksblatt Görgeit, Vécseyt, Bemet, Dembinszkyt, és Aulichot ábrázolja az elől álló Kossuth mellett-mögött, a „Szabadságharc fő alakjai” címet viselő képen (7. Melléklet). Ugyanekkor a Neues Politisches Volksblatt „Kossuth 1848-ban” című grafikáján a volt kormányzót babérkoszorús portré ábrázolja egy csatatér fölött, közvetlen alatta ágyúkkal, fegyverekkel, dobokkal.

Ami az illusztrációkat illeti, találkozhatunk bennük még¹⁶⁴ Kossuth, illetve családtagjai portréival, szülőházával kapcsolatos, illetve a koporsót vagy a temetési menetet kísérő tömegeket vagy a zavargások alatt betört ablakokat ábrázoló képekkel is. Mind a két lapban megjelent a gyászoló Hungária nőalakja, amint egy pajzs nagyságú Kossuth-émlékérmét tart (8. Melléklet),

¹⁵⁹ A Politisches Volksblatt március 19-i „Telegraph” rovatában például összesen nyolc előző napi beszámoló jelent meg. Politisches Volksblatt 1894. március 19.

¹⁶⁰ Politisches Volksblatt 1894. március 22.

¹⁶¹ „Das Vaterland, die Nation, jedes ungarische Herz trauert!” – olvasható az első sorokban. Neues Politisches Volksblatt 1894. március 21.

¹⁶² Politisches Volksblatt 1894. március 22.

¹⁶³ Politisches Volksblatt 1894. március 22.

¹⁶⁴ A Neues Politisches Volksblattban március 15-től április 5-ig, míg a Politisches Volksblattban március 22-től április 3-ig jelentek meg Kossuthal kapcsolatos grafikák.

illetve Kossuth halálos ágya mellett őrt áll, lábainál összetört bilincsekkel. A Neues Politisches Volksblatt emellett reklámozott egy Kossuthról szóló német nyelvű regényt is (9. Melléklet).¹⁶⁵

A két napilap hazafias buzgalommal áthatva rótta le kegyeletét a nemzet nevében. Német olvasóközönsége nem nélkülözte a magyar haza iránti odaadást.

Ám a magyarországi német újságok közül nem mind mutatott tiszteletet Kossuth Lajos iránt. Ilyen volt, a temesvári székhelyű, de az egész országban forgalmazott **Volkswille**,¹⁶⁶ az 1890-ben, Engelmann Pál által alapított Magyarországi Szociáldemokrata Párt lapja. A hetilap speciális szempontból mért Kossuthra kritikát: a proletariátus szemszögéből. A Magyarországon ekkor még csak éledező munkásmozgalmak nem mutattak teljesen magyar jelleget, a szakmunkás réteg jelentős része német volt.¹⁶⁷

Kossuth 1848-as művét befejezetlennek minősítette a szociáldemokrata lap, mert bár része volt a jobbágyok felszabadításában, de „mégsem tekinthető a polgári demokrácia előharcosának”.¹⁶⁸ A magyar 1848. év szabadság, egyenlőség, testvériség jelszavai „csak üres frázisok maradtak”. Mi történt tehát a Volkswille által képviselt munkássággal Kossuth idején? „A proletárok csak arra voltak jók, hogy kitegyék őket a csatatéren az osztrák és orosz golyóknak” – hangzik a válasz a hetilapban. Hibás vélelemnek tartja a lap, hogy sokan Kossuthot tekintik az átalakulás egyedüli élharcosának; szerintük az ő fő érdeme az, hogy „kikiáltotta később az ország függetlenségét és a köztársaságot” (sic)! Amit dicsérnek benne az Kossuth elvhű, állhatatos jellemvonása, de véleményük szerint ezért még „nem szabad dicsfényben elárasztani, ahogy azt a burzsoázia teszi”.¹⁶⁹

Kossuth megítéléséről a cikk továbbra is munkásszemszögből ír: „Kossuth nem tett semmit a munkásosztályért, a proletariátus politikai és gazdasági felemelkedésének ellenzője volt, ezért nincs okunk halálát veszteségnek tekinteni, de elismerjük annak jelentőségét, amit a polgári emancipációért tett”. Azaz Kossuth lépéseket tett az egyenlőségért, de csupán a polgárságot emelte a nemességgel egyenlő rangra, a munkásosztályt nem, ezért munkája befejezetlen – vélekedik a hetilap. „Mi, a proletariátus távol maradunk, figyelünk és tanulunk. Nyugodtan, tényszerűen ítéljük meg Kossuth érdemeit.”¹⁷⁰

Eddig tehát a munkástársadalom állásfoglalását igyekszik a hetilap átadni, „szociáldemokrata történelemkritikusként”. E héttel későbbi már kifejtik álláspontjukat a nemzetiségi kérdést illetően is.

¹⁶⁵ A Neues Politisches Volksblatt április 2.-tól hasábjain Vargyas Bélától egy új regényt reklámozott a címlapon, amely a „Kossuth's Kämpfe und Leiden” (Kossuth harcai és szenvedései) címet viseli. Kifejtik, hogy nincs egyetlen könyv sem német nyelven Kossuthról, ezért vállalja a napilap ezt az úttörő munkát. Ez esetben egyértelműen német jellegű törekvést lehet fölfedezni, ugyanis a lap mondhatni küldetésének tartja, hogy egy irodalmi mű keretében a németajkú népesség is részletes képet kapjon Kossuthról. A harc és szenvedés kifejezésről a címben pedig már-már azt lehet gondolni, hogy a mű egy fennkölt hősköltemény. Neues Politisches Volksblatt 1894. április 2.

¹⁶⁶ „Népakarat”

¹⁶⁷ Ugyanakkor a szociáldemokrata mozgalmakra egyébként sem jellemző a nemzeti/nemzetiségi ügy propagálása.

¹⁶⁸ Mint ismeretes, a szociáldemokraták egyik első számú célkitűzése az általános választójog bevezetése volt, amit 1848-ból hiányoltak.

¹⁶⁹ Volkswille 1894. március 23. (idézetek: uo.)

¹⁷⁰ Volkswille 1894. március 23. (idézetek: uo.)

„Amiért [Kossuth] küzdött, a polgárság egyedulalma, a függetlenség és sajnos a magyarság kíméletlen elnyomó szerepe.” Gúnyosan megjegyzi ugyanazon cikk, hogy a magyarságnak „kötelessége lett tisztelni Kossuthot”, s a többi lap mind gyászkeretben jelenik meg és egyfolytában Kossuthról ír, kit „jobban gyászolnak mintha egy király halt volna meg”. Elhatárolódik tehát a magyar nacionalizmustól is.¹⁷¹

A temetés utáni, április 6.-i Volkswille még békétlenebb hangnemet ütött meg. A lap szerint a pártok mind saját céljaikra használták föl Kossuth halálát, és csak saját (polgári, illetve burzsoá) érdekeik alapján állították föl mércéjüket. A kijelentések, hogy a „*republikánus* [kiemelve a cikkben] Kossuth”-nak köszönhetően él ma a szabadság és egyenlőség, mind „hazugság a népnek”¹⁷² – kérdőjelezte meg a dualista politikai berendezkedés és jogrendszer alapjait a hetilap. Elemzi az 1848-as „egyenlőséget”, szerinte akkor „csak a nemesség és a polgárság lett egyenjogúsítva, a dolgozó nép ellenben a politikai jogokból ki volt zárva, el volt nyomva, ki volt zsákmányolva”.¹⁷³

A Volkswille alapvetően szociáldemokrata és munkás aspektuson keresztül ítéli meg a Turini Remetét, de az újságot olvasva elmondható, hogy a német nyelvű lapok közül akadt amely – bár szociáldemokrata perspektívából – borúlátóan nyilatkozott a volt kormányzóról. A Volkswille azt akarta közvetíteni német szociáldemokrata olvasóinak, hogy Kossuthot a proletariátus szemszögéből vessék vizsgálat alá és ne csatlakozzanak a nacionalista töltetű gyászhoz. A nemzetiségek Kossuth-képe szempontjából ennek jelentősége abban rejlik, hogy kimutatható, a magyarországi németiségnek létezett ilyen gondolkodású rétege is.

Az erdélyi szász sajtó

Az erdélyi szászok legnagyobb múltú napilapja a nagyszebeni székhelyű **Hermannstädter Zeitung** volt. Az északon, a beszercei szász enklávéban nyomott **Bistritzer Zeitung** hetilappal együtt szűkszavúan tájékoztatta a szász közvéleményt a torinói és budapesti hírekről. A Hermannstädter Zeitung már március idusától kezdődően közölte a távirati beszámolókat a beteg Kossuth állapotáról és esetleges halálának politikai előkészületeiről „Original Telegramme” rovatában.

A Kossuthot illető megnevezések közül a beszercei orgánumban a „volt kormányzó” (magyarul leírva), „a magyar nemzet nagy halottja” frázisokkal találkozunk, a nagyszebeni lap ellenben egyszerűen csak „1849 vén diktátorának” nevezi”.¹⁷⁴

¹⁷¹ Volkswille 1894. március 30. (idézetek: uo.)

¹⁷² Volkswille 1894. április 6. (idézetek: uo.)

¹⁷³ Uo.

¹⁷⁴ Bistritzer Zeitung 1894. március 24., 31.; Hermannstädter Zeitung 1894. március 28. (a megkezdett idézet a lap alján folytatódik).

Míg a Bistritzer Zeitung szerint „nem kell magyarnak lenni ahhoz, hogy Kossuth érdemeit elismerjük... amiért nemzetiségre való tekintet nélkül kivívta a szabadságot és egyenlőséget”, a Hermannstädter Zeitung nem ír elismerőt, mindössze különbséget tesz az „1847-48-as Kossuth és a trónfosztó [Kossuth]” között.¹⁷⁵ Az előbbi napilap jogosnak ismeri el a magyar gyászt, amit „megérdemel, mert a mai [értsd: modern] Magyarország legnagyobb fia volt... Személye elengedhetetlen volt a jobbágyszabadítást és az alkotmányosságot illetően... de szükség volt mindehhez Deákra is”¹⁷⁶.

Ám Kossuth „az OHB élén a szülőföld hajóját viharba küldte” – ír a besztercei cikk. És nem csak ez volt a hibája: „Magyarország a magyaroké – ez volt a jelszava 1848-49-nek; a békés szász nép jelentőségét Kossuth nem értette, nem ismerte föl, ez lett 1848-49 végzete... Ha ehhez hasonló démonikus erő ismét erőre kap, akkor nagy a veszély!”¹⁷⁷. A Bistritzer Zeitung így már a szászok 1848-49-es harcát is a magyarosítás – amit akkor a szemükben Kossuth testesített meg – elleni harcnak minősíti. Emellett Kossuth „nagy tévedése volt, hogy egy független államot akart létrehozni Európa közepén” – áll ki a Monarchia mellett ugyanazon cikk. Ezen kívül mindkét napilap került az önvédelmi- és szabadságharc témáját.

„Kossuth, 1849 vén diktátora... veszélyes ellenfelünk volt. Hatalmát csak a metternichi állam összeomlásának köszönhette, amely után a tehetetlen bécsi kormányzat mindent megadott... Az utolsó leheletéig a Habsburg-ház ellen harcolt... Az igazi elismerés Széchenyit illeti”¹⁷⁸. Itt – némely már említett budapesti német orgánummal ellentétben – a Hermannstädter Zeitung a Széchenyi féle fejlődési út mellett tette le a voksát.

Mindkét újság idézte a bécsi Fremdenblattot, ami a függetlenségeket vette célba Kossuth kapcsán: „nemcsak debreceni beszéde miatt maradt távol hazájától, hanem, mert felismerte, hogy a magyar nemzet teljesen megváltozott... így inkább örökké száműzetésben akart élni és meghalni szülőföldjétől... Csak a szélbal hozta összefüggésbe nevét a jelenlegi politikájával” – választja szét a Bécsből vett citátum a Kossuth által képviselt eszméket és a magyarokat.¹⁷⁹ A Hermannstädter Zeitung továbbá a budapesti hangulatról jelent, a román lapokból már ismert „terrorista” jelzöt használva: „Budapest utcáin a nyugalom drága ritkaság lett. A kivezényelt fegyveresek mellett szégyenletes módon csak a Kossuth-fiak kiadott proklamációja nyugtatta le az utca terroristáit”.¹⁸⁰

A nagyszebeni szász orgánum becsmérően jellemzi a kormány és a szélbal magatartását; az újság véleménye szerint a kormány „haszontalan, gyáva politikusokból áll”, nem kellene hagyni, hogy érzelmi szempontok uralkodjanak a politikában. „Reméljük – írja az újság -, hogy ez a

¹⁷⁵ Bistritzer Zeitung 1894. március 31.; Hermannstädter Zeitung 1894. március 22.

¹⁷⁶ Bistritzer Zeitung 1894. március 31.

¹⁷⁷ Uo.

¹⁷⁸ Hermannstädter Zeitung 1894. március 28.

¹⁷⁹ Bistritzer Zeitung 1894. március 21.

¹⁸⁰ Hermannstädter Zeitung 1894. március 20.

Kossuth-halottastánc lesz a szélbal utolsó tánca is egyben”, különben is „logikátlan egy extra törvényt követelni Kossuth részére”. A cikk a híres „Requiescat in pace!” klisével zárja sorait. Még az aznapi telegráf-rovatában írja a lap, hogy a fővárosi lapok többsége gyászkerettel jelent meg; a Hermannstädter Zeitung ezzel ellentétben csak a 22-i szám címlapján lévő cikk címét („Ludwig Kossuth” – neve után kereszttel) foglalta gyászkeretbe.¹⁸¹

Már-már visszatérő motívumnak tekinthetjük a szerb és szlovák lapok Kossuthról alkotott véleményének idézését, mely a Bistritzer Zeitungban is megtalálható. „Kossuth a szláv sajtóban” című cikkben idéz a szerb lapokból (a Branikból és a Zastavából), melyek: „nem siratják Kossuthot. Nevével összefügg a borzasztó polgárháború, ahol falvak pusztultak el és fiaink haltak mártírhálált.” A szlovák sajtót (a Národné Novinyt, bár a lapot nem nevezték meg) illetően röviden szólnak: „szlovák lapok Kossuthot a világtörténelem legnagyobb árulójának tartják.”¹⁸²

Mindezen egyértelmű Kossuth-ellenes szász állásfoglaláson túl a Bistritzer Zeitungot lenyűgözte maga a gyászszertartás. „Ilyen nagyszabású gyászmenetet, mint Kossuthé, még nem látott az évszázad” – kezdi április hetedikéi számát az újság. „Adjatok helyet népek, a léptünknek/ A királyotokat cipeljük magunkkal/ Egy halottat viszünk! – Dahn ezen szavai jutottak eszembe, amint megpillantottam Kossuth koporsóját, miközben cipelték”- így folytatja az április 14-i számban a lap fővárosi tudósítója. A cikkekből kiolvasható, hogy a Bistritzer Zeitungot egyszerűen lenyűgözte, ahogy a magyar nemzet végtiszteletet adott nagy halottjának.¹⁸³

Terítékre kerültek a Kossuth-fiak is, akik gyermekkoruk óta nem jártak hazájukban. „Valószínűleg egyikük sem marad Magyarországon, mert akkor hűtlenek lennének apjukhoz” – ír a Bistritzer Zeitung.¹⁸⁴ Talán így akarta a lap politikailag inkorrektnek feltüntetni a két testvért, amennyiben azok szülőföldjükön maradnak, és bekapcsolódnak a politikai életbe, az egyet jelentene apjuk elárulásával.

Az erdélyi szász lapok nemzeti öntudatuk folytán nem a magyar nemzet nevében írtak és ítélték meg Kossuthot, mint magyarországi német honfitársaik; külön, szász álláspontot képviseltek, amely csak a polgári reformok Kossuthját fogadta el.

¹⁸¹ Hermannstädter Zeitung 1894. márc. 22. (idézetek: uo.)

¹⁸² Bistritzer Zeitung 1894. április 14. A „szlovák lapok” megnevezés többes száma semmiképpen sem helyes. Lásd: A szlovák sajtó c. alfejezet.

¹⁸³ Bistritzer Zeitung 1894. április 7., 14.

¹⁸⁴ Bistritzer Zeitung 1894. április 14.

A szlovák sajtó

Hűen tükrözi a magyar identitású szlovák (nyelvű) álláspontot a hetenként háromszor, Budapesten megjelenő **Slovenské Noviny**.¹⁸⁵ Az egyik legjelentősebb szlovák lap természetesen nemcsak a fővárosi szlovákok¹⁸⁶ körében volt elterjedt.

A Slovenské Novinyt azon lapok között említhetjük, melyek a legnagyobb orvosi részletességgel számoltak be Kossuth utolsó napjairól.¹⁸⁷ Már ezekben a számokban érződik bizonyosfajta előzetes gyász, mert ha a „katasztrófa” bekövetkezik – írják –, „milliók könnye hull majd”.¹⁸⁸ A politikai kérdéseket illetően egészen sajátos álláspontot képvisel a Slovenské Noviny. Fejtegeti a lap, miként lehet a „rendkívüli életet élt dicső férfi” emlékét nagyobbá tenni. Itt – bár a közvéleményt interpretálja a lap – kijelenti a halálhírt megelőző szám, hogy ez a kegyelet a Magyarországon „királyi pompával” történő temetést (természetesen az ország költségén), valamint emlékének törvénybe iktatását jelentené. Mint ismeretes ezt a hazafias szellemű álláspontot a függetlenségi pártok képviselték. Ugyanakkor elismeri a lap, hogy a parlamentnek nehéz dolga lesz a király elé vinni olyasvalaki emlékének törvénybe iktatását, aki megfosztotta őt és dinasztiáját a tróntól, és sohasem ismerte el, mint uralkodót. A cikk címe – „Kemény dió” – is a nemzeti közvélemény és a király között őrlődő kormány nehéz helyzetére utal. Ám továbbmenve érezteti a lap a saját álláspontját is a kérdésben: amennyiben a király nagylelkűen elfogadja az ellenzék javaslatát, neve a „legjobb szívű uralkodó” jelzővel bővülne.¹⁸⁹

A főváros utcáit ellepő demonstrációkról is részletes tudósítást adott az orgánum. Sőt az ablakbetöréseket illetően említi a lap a Dráva horvátországi oldalán fekvő, horvát többségű Valpó városát, ahol még az érsek ablakait is bedobták, mert nem tette ki a fekete lobogót.¹⁹⁰ A színházi előadás-megzavarásokon és a gyászlobogó „afféron” túl hangsúlyt helyez a rendőri túlkapásokra is, azaz, hogy a rendőrség a rendteremtés során olyanokat is megsebesített, akik nem demonstráltak.¹⁹¹

Több mint egy hónappal Kossuth halála után ismerteti a Slovenské Noviny Endrey Gyula függetlenségi párti képviselő és Hieronymi Károly belügyminiszter¹⁹² parlamenti vitáját, amelyben előbbi felrótta Hieronyminek, hogy miért nem engedte a gyászlobogókat kitűzni az állami épületekre, különösen a színházra és az operára? Miért támadt a rendőrség a nyugodt tömegre? Valamint miért fordult végül a katonasághoz segítségért (amelynek egyébként tilos volt a temetésen való megjelenés) és miért „tartotta a fővárost ostrom alatt”? Utóbbi arra vonatkozott, hogy a

¹⁸⁵ „Szlovák Újság”.

¹⁸⁶ 1910-ben Budapest 880 ezres lakosságából 20 ezer vallotta magát szlováknak. A történelmi Magyarország atlasza és adattára. Pécs, 2001. Talma Kiadó 2001, 74

¹⁸⁷ Slovenské Noviny 1894. március 10., 15., 20.

¹⁸⁸ Slovenské Noviny 1894. március 15.

¹⁸⁹ Slovenské Noviny 1894. március 20. (idézetek uo.)

¹⁹⁰ Slovenské Noviny 1894. április 14.

¹⁹¹ Slovenské Noviny 1894. március 24.

¹⁹² Aki például 1893-ban, a Ján Kollár századik születésnapját megünnepelni akaró turócszentmártoniak ünnepét tiltotta be. Steier Lajos: A tót nemzetiségi mozgalom fejlődésének története. Liptószentmiklós, 1912, 116

neoabszolutizmus korában „Gellérthegyi Bastille-nak” gúnyolt Citadellában készenlétbe helyezték a katonaságot tüzérséggel, bár ilyesmibe a belügyminiszternek nem volt beleszólása. A belügyminiszter erélyes válaszában védte a rendfenntartó erőket, akik a „feladatukat teljesítették”, amikor rendet teremtettek, valamint nem csoda, hogy „karddal és puskával” védték magukat (egy demonstrálót halálosan megsebesítve), miután a tömeg kővel dobálta őket. A demonstrálók melletti ártatlan áldozatok pedig véleménye szerint a rendfenntartás sajnálatos velejárói – interpellált a lap. Hieronymi belügyminiszter csak a gyászlobogó-kérdést nem kommentálta, hogy „ne tépje fel a sebeket”, ám mindemellett a nemzetnek sikerült kifejeznie kegyeletét Kossuth halálakor – ír összegzésül a Slovenské Noviny.¹⁹³

A budapesti szlovák lap első személyben közölt a „nemzet érzéseiről” a gyászban (többször is a „temettük” kifejezéssel). A temetés utáni első szám mindjárt Szent István, és Hunyadi Mátyás mellé helyezi Kossuthot. Itt érdemes visszautalni arra, hogy 1848-ban a szlovákság körében is jelen volt a Kossuth-kultusz, ami bár egy régebbi generáció emléke, de említ a lap a temetésen résztvevők között olyan időseket is, akiket 1848-ban „szabadítottak fel”. A Slovenské Noviny alapján a fővárosi szlovákokat lenyűgözte a külső pompa hiánya ellenére is nagyszerű szertartás. „Ilyen temetés még soha nem volt Magyarországon... a szeretet és az emberek köszönete Kossuthhoz olyan manifesztációvá nőtt ki magát, amilyenről még senki nem is álmodott”.¹⁹⁴

Joggal lenne állítható, hogy a kisebb visszhangot keltő, magyarellenes Národné Novinyval szemben a Slovenské Noviny magyar hazafias voltára a magyarázat az, hogy a budapesti szlovákok csak etnikai, nyelvi értelemben voltak szlovákok, nem alkottak külön nemzetiséget. Ennek mond ellent, vagy éppen ezt egészíti ki az orgánum „Bánatos Nyitra” című cikke, amely irodalmi hangnemben írja le, ahogy Nyitra városa¹⁹⁵ siratja Kossuthot: „elment tőlünk a természetfeletti szép politikai csillag... A magyar nemzet millió felszabadított polgárának már patakokban folyik a könnye a pótolhatatlan drága személy vesztesége felett... [Mi pedig] imádkozunk az Úrhoz... az ő örök, legnemesebb, nagy lelkéért”.¹⁹⁶ Majd a nyitraiakat tovább idézve kijelenti az újság, hogy Nyitra lakói „nem rakják félre bánatukat”, további egy hónapig (azaz május 12-ig), ami azt jelenti, hogy kerülik a szórakozást és a zenés mulatságokat.¹⁹⁷ Amennyiben a fővárosi szlovákok álláspontját speciálisnak tulajdonítanánk, lévén hogy etnikai testüktől távol éltek, s az asszimiláció küszöbén

¹⁹³ Slovenské Noviny 1894. április 21. (idézetek uo.)

¹⁹⁴ Slovenské Noviny 1894. április 3. (idézetek uo.)

¹⁹⁵ Az 1890-es népszámlálás szerint Nyitra város 13.500 lakosának 37%-a volt magyar, 38,5%-a szlovák, és kevesebb mint egynegyede német. Nyitra volt emellett a székhelye a Felvidéki Magyar Közművelődési Egyesületnek, amely a magyar kultúrát, magyar hazafias szellemet igyekezett buzgón növelni a Felvidéken. A felvidéki vármegyék „vidékével” szemben a városok rohamos tendenciában magyarosodtak el a szlovák, illetve a német elem rovására. Szarka László: A szlovákok története. h. n., é. n. Bereményi Könyvkiadó, 138

¹⁹⁶ Slovenské Noviny 1894. április 12.

¹⁹⁷ Uo.

álltak, a nyitraiak magyar nemzeti érzülete bizonyítja, hogy általánosabbnak is tekinthetjük a fővárosi szlovák közvéleményt.

A függetlenségi baloldal álláspontja olvasható ki a lap temetés utáni, „Korona és nemzet” címet viselő cikkéből. „A magyar nemzet nem felejtette el, és nem tudja feledni a mártírjait 1849-ből. A nagy Magyarországon Kossuth neve mindig népszerű volt és erre emlékeztetnek a mesék és dalok is, de az országgyűlésen is az eszünkbe jut, ahol egy oldal még most is az ő elveit hirdeti”. A király és a nemzet elvárásai között őrlődő kormány végül Bécs nyomására letett a teljes állami ceremóniáról, és ez adott okot a tüntetésekre. Bár „A rendőrség, a katonaság, az arisztokrácia, a katolikus klérus, és a kormány megfutamodtak, a nemzet, Kossuthnak, feleségének, és lányuknak, akiknek a holttestét szintén Olaszországból hozatták olyan temetést rendeztek Magyarországon amilyen még soha nem is volt”.¹⁹⁸

A Kossuth-temetés kapcsán megjelenő politikai cikkekből is az tűnik ki, hogy a Slovenské Noviny – miután tanújelét tette annak, hogy a magyar nemzethez „tartozik” – a függetlenségi baloldal felé húz a kormány ellenében. Báró Bánffy Dezsőre, aki akkor az országgyűlés elnöke volt, panaszként rótták föl, hogy nem ment Torinóba, és a temetés alatt a fővárosban sem volt, hogy képviselje a törvényhozást.¹⁹⁹ Az egész nemzetet nagyon érzékenyen érintette, hogy a kormány nem vett részt Kossuth temetésén”. Wekerle Sándor ahelyett, hogy bebizonyította volna, hogy együtt érez a nemzettel, most „a nemzet meg van győződve róla, hogy a kormány nem érez velük együtt és azt javasolja [az országgyűlésnek], hogy ne szavazzanak neki bizalmat”.²⁰⁰

Az eddig vizsgált sajtóorgánumok közül egyedül a Slovenské Noviny tesz említést arról, hogy I. „Umbertó [olasz] király és az olasz parlament kinyilvánította a részvétét Kossuth Lajos halála miatt”.²⁰¹ Egy kevés továbbgondolással érezhető a „láthatatlan összehasonlítás” a más magatartást tanúsító magyar királlyal és törvényhozással. Ugyanakkor elismerően írja a lap, hogy Wekerle pártolta az egyik képviselő által benyújtott indítványt, hogy a magyar országgyűlés mondjon köszönetet az olasz parlamentnek a gesztusért. A Slovenské Noviny címlapját négy alkalommal díszítette gyászkeret.

Gazdasági és szórakoztató folyóirat volta ellenére is sokat cikkezett Kossuthról a vasárnaponként Budapesten megjelenő **Vlast a Svet**.²⁰² Politika nem kapott helyet a folyóiratban, de a magyar nemzeti gyászt a lehető legtágabb mértékben adta át olvasóinak. A halálhírt közlő szám gyászkeretben vette végig Kossuth életútját, 1848-as, illetve 1894-es portréjával díszítve. A szabadságharcra való visszautalás kapcsán az ország harcáról többes szám első személyben ír a cikk,

¹⁹⁸ Slovenské Noviny 1894. április 5. (idézetek uo.)

¹⁹⁹ Országgyűlési képviselők bár mentek Torinóba, de maga az országgyűlés elnöke nem reprezentálta a házat. Slovenské Noviny 1894. április 12.

²⁰⁰ Slovenské Noviny 1894. április 14. (idézetek uo.)

²⁰¹ Slovenské Noviny 1894. április 10.

²⁰² „Haza és Nagyvilág”

például: „eleinte a szerencse a mi seregeinknek szolgált, és ez a körülmény előre mozdította az álmot, hogy bekövetkezett a Habsburgok trónfosztása és megválasztották Kossuthot az ország kormányzójának”.²⁰³ A főváros eseményeit tekintve csak a gyászhangulat kapott helyet a lap hasábjain, szintén magyar nemzeti érülettel áthatva: „nemcsak Budapest, hanem egész Magyarország gyászol, mert nincs egyetlen igaz magyar sem, aki ne érezné át a veszteséget, ami bennünket ért... Neve felejthetetlen marad történelmünkben, aki a hazáért áldozta magát azért, hogy kivívja annak függetlenségét... a lakosság minden rétegének szívében túlsordul a gyász”.²⁰⁴

A rövidre fogott Kossuthtal kapcsolatos beszámolók mellett a folyóirat „homlokdíszé” is tükrözi a magyar nemzethez való tartozást, amelyen a magyar címerpajzsra támaszkodó trónoló nőalakot a társadalom minden rétegeinek képviselője állja körbe (10. melléklet).

A Pozsonynádason nyomott, nagyszombati központú kéthetilep, a **Katolícke Noviny** kizárólag a katolikus egyházzal, és a vallással kapcsolatban említi röviden Kossuth temetését (de életrajzát, vagy múltját nem). Dicséret, hazafias hangnem, vagy elutasító vélekedés hiányoznak a katolikus lapról. Egy ismeretlen papot említenek csupán a nyitrai érsekségről, aki csak azért ment a fővárosba, hogy Kossuth sírjánál imádkozzon.²⁰⁵ Ugyanakkor közli a folyóirat, hogy a demonstrálók felvetését, hogy a katolikus papok tartsanak gyászmisét, és harangozzanak Kossuthért nem teljesít(h)ették, mert azt „egy lutheránusért nem lehet megtenni”.²⁰⁶

²⁰³ Vlast a Svet 1894. március 25.

²⁰⁴ Vlast a Svet 1894. április 1., 8.

²⁰⁵ Katolícke Noviny 1894. március 25.

²⁰⁶ Katolícke Noviny 1894. április 5.

V. Összegzés

Kossuth Lajos halála és hazatérése után az állam hivatalosan nem,²⁰⁷ de a nemzet méltó módon megadta a végtisztességet volt kormányzójának. De a kegyelet nem volt Magyarországon általános, sőt indulatokat korbácsolt fel az ország nemzetiségeinek körében. Értékes fejezetét képezi a dualizmuskori nemzetiségi mozgalmak történetének az, hogy a kilencvenes évek politikai eseménysoraiban hogyan ütött rést a Kossuth-émlékezet.

Célszerű először összefoglalás-szerűen képet adni a nemzetiségek nekrológjairól. A vizsgáltak alapján hazánk harmadik legnagyobb kisebbségéről, a németekről megállapítható, hogy a magyar nemzet oldalán vettek részt a tiszteletteljes kegyeletadásban, Kossuth beemelésében a nemzeti hősök arcképcsarnokába; akárcsak a magyar politikai elit, és a magyar tömegek. Mivel nem rendelkeztek az öntudatos nemzetiségi lét kritériumaival, lassan magyar patriótává váltak, a magyar (politikai) nemzet részét képezték, különösen a budapesti németek.²⁰⁸ Identitásukban, hovatartozásukban anyanyelvük ellenére nem volt kétséges a magyarsághoz való tartozás. A Kossuthhoz való hozzáállásukat 1848-49-es múltuk is determinálta, és azon a dualizmus első negyedszázada mit sem változtatott. Múltértékelésük megegyezett a magyar politikai irányzatokéval, külön német nemzetiségi álláspontról nem beszélhetünk.

A három bemutatott szlovák orgánium alapján hasonló a helyzet a magyarországi szlovákokat illetően is. A kicsiny hatósugarú nemzeti centrumuktól eltekintve a szlovák értelmiség és városi polgárság sem képviselt külön, szlovák álláspontot a Kossuth halálát körülvevő politikában. Ahogy a magyar (és német) nemzet(iség), a szlovák is tiszteletteljesen gyászolt, és adta meg a végtisztességet „honfitársuknak”. Bár a turócszentmártoni központon kívül is volt egy mérsékeltebb, magyarbarát szlovák mozgalom a dualizmus első felében, annak külön felfogása, sőt jelenléte sem mutatható ki 1894. tavaszának sajtóorgánumaiból. Megfigyelhető némi azonosság a Slovenské Noviny és a szélbal szémszögei között, ami inkább csak a lap köré tömörülő szlovák értelmiség külön politikájának hiányát jelenti.

Az erdélyi szászok már más értékrendet fogalmaztak meg, mint magyarországi német honfitársaik. Múltértékelésükben elismerték 1848 polgári reformjait, de már különválasztották azt Kossuth Habsburg-ellenes politikájától. A gyászban, a kegyeletben nem vettek részt, bírálták a királynál kompromittálódott kormányt, és a fővárosi „utcák terroristáit”. A szászok magatartása csak 1848-49-ből nem eredeztethető, mert kizárólag az alapján teljes ellenségkép fogalmazódott volna

²⁰⁷ A temetést végül Wekerle közbenjárására Budapest városa szervezte meg és bonyolította le.

²⁰⁸ Bár a magyarországi németek egyes kisebb csoportjai, mint a svábok (a későbbi „népi németek”), cipszerek, vagy temesváriak számon tartották külön „együvé tartozásukat”, de a magyar nemzet iránti odaadást nem nélkülözték.

meg általuk. Régi kiváltságaikhoz ragaszkodván, a modern polgári állam Kossuthja sem maradt volna elfogadható. Ezzel szemben a szászok azokat elismerték, amit már a dualizmus alatt végbement változásokkal magyarázhatunk. Az új államberendezkedésbe végül beilleszkedtek, felzárkóztak, 1876 után belenyugodtak a polgári fejlődés szükségszerűségébe, így 1848. reformtörekvéseit nem volt miért becsmérelniük. A múltértékelésükben megjelenő „1849 vén diktátora” címet Kossuth az Ausztria elleni szabadságharccal és (a szász lapok szerint) a magyarosító politikájával „érdemelte ki”. A szászok az egész korszakban a kiegyezés talaján álltak, így Kossuth függetlenségi politikájára érthető a bíráló. Ám a választ arra, hogy a magyarosítást is rá vezetik vissza már a dualizmus éveiben kell keresnünk, ugyanis Kossuthnak aligha volt ideje érdemi magyarosító politikát folytatni 1848-49-ben, különösen nem Erdélyben, a reformkori tevékenységét pedig a különálló Magyarországon végezte. A magyarosítás vádja tehát nem is igazán Kossuthnak, hanem a kiegyezést követő magyar politikának szól, a magyarosító magyar kormányzati törekvésekre mérnek kritikát.

Kossuth nem lett (emigrációs tevékenysége ellenére sem) negyvenöt év alatt „ellenségből barát”, a nemzeti öntudat magasabb fokán álló szerb és román elit számára.²⁰⁹ A Szabadelvű Párt korszakának egyre erőteljesebb magyarosító politikája ellen tehetetlenül viaskodó szerb és román nemzetiségi gondolkodó elitben Kossuth Lajos halálakor föl sem merült, hogy negyvenöt év távlatából más megvilágításba helyezzék őt, róla alkotott képüket újragondolják, esetleg elismerjék Kossuth érdemeit. Pedig elvi alapot találhattak volna erre: például, ha Kossuth új doktrínáját, a nemzetiségiek felé való békejobb nyújtás és a déli-délkeleti szomszéd nemzetek felé irányuló szövetségkeresést, vagy az Olaszországból a fennálló rendszer és a kormány ellen érvelő „külső politikusi” tevékenységét helyezték volna előtérbe. De a román és szerb értelmiség soraiban nem ez történt, Kossuthban nemcsak az ellenük küzdő egykori kormányzót látták továbbra is, hanem a rájuk veszélyt jelentő magyarosító politika előfutárát, sőt „atyját”. Felmerülhet a kérdés, hogy miként jelenhetett meg a román, szerb, és erdélyi szász lapokban a magyarosítás vádja 1848-49-et illetően, lévén, hogy az évtizedes magyarosítás semmiképpen sem nevezhető Kossuth, vagy 1848 célkitűzésének. A vád a dualizmus-kori magyar politikára vonatkozott, azt Kossuthtal összefüggésbe hozva.

A román lapok magyarellenes kirohanásai nehezen magyarázhatóak pusztán 1848-49-es sérelmekkel. A Replica, és a Memorandum ügye okozta túlfűtött kormányellenes román hangulat erőteljesen rányomta bélyegét az 1894-es március-áprilisi cikkekre. Ezért sem figyelhető meg eltérés

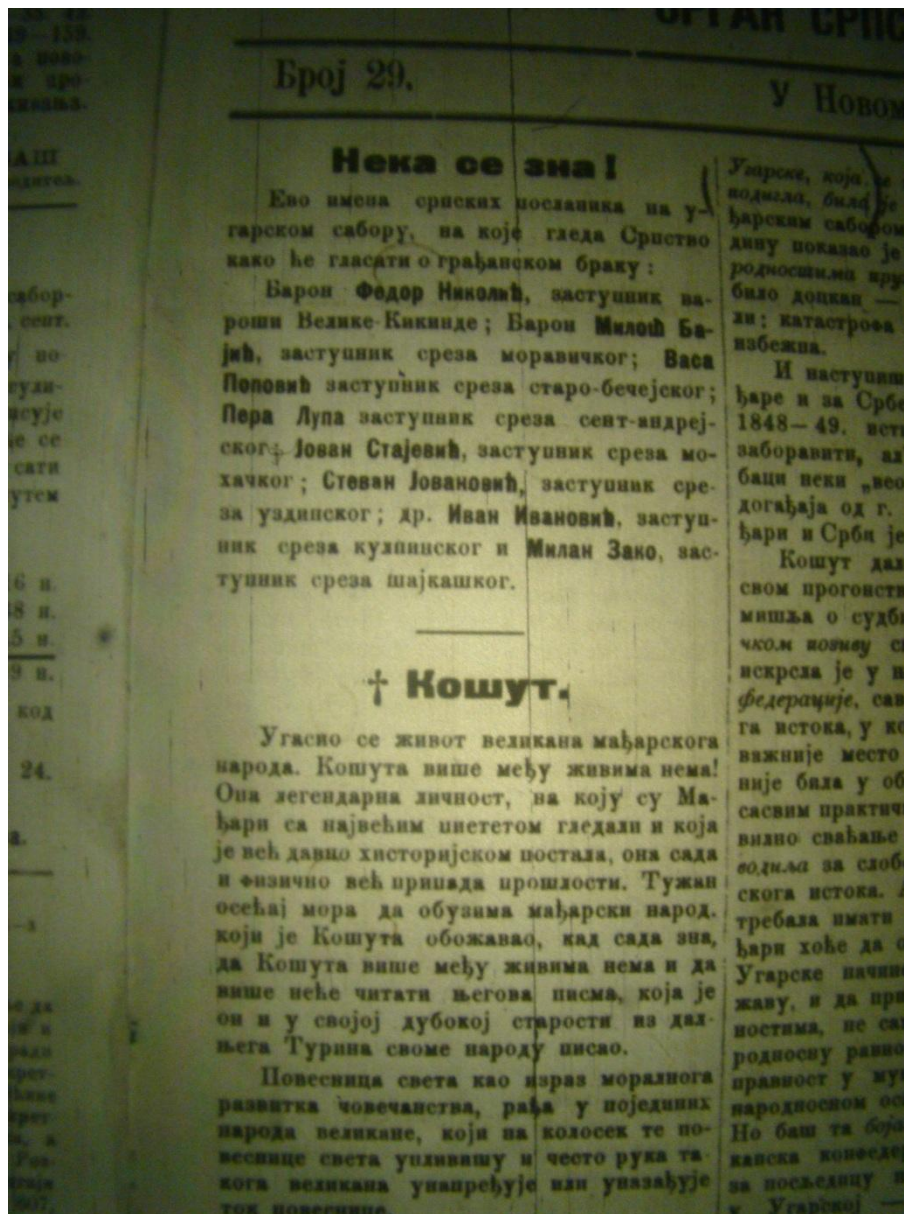
²⁰⁹ Ám, ahogy 1848-49-ben, a kilencvenes években is némi megosztottság jellemezte szerb és román nemzetiséget a Kossuth-kérdésben. A Kossuth iránt érzett tisztelet „megmaradt” azokban, akik másfél generációnyi idő alatt azonosulni tudtak a magyar politikai nemzethez tartozás tudatával (vagy akik annak idején rokonszenveztek a magyar szabadságharccal, mint a románság egy része, vagy a szerbek egy alig jelentős csoportja), de ez egyáltalán nem jellemezte e három nemzet(iség) egészét, a sajtóéletüket biztosan nem.

a temesvári és az erdélyi sajtó között, ugyanis amíg 1848-49 alapján elvárható lett volna egy differenciáltabb Kossuth-kép a magyarországi, illetve erdélyi románoknál, az unió utáni magyarosító politika, illetve a Memorandum ügye egyaránt érintette mindkét román irányzatot. A magyar politika, a magyar kormány gyászolta Kossuthot, vagy legalább rokonszenvet érzett iránta; 1848-49 mellett a kilencvenes évek kormánnyal ellenséges viszonyba kerülő román értelmiségi generációja ezért is zárkózott el szigorúan a gyásztól, „árulónak” kikiáltva azt, aki abban a magyar politika mellett kegyeletét kifejezte. Ennek alapján sorolhatták Kossuthot egy kategóriába a magyarosító szabadelvű párti hatalommal – miként a tanulmányozott sajtóorgánumból kivehető. 1894 tavaszának román, (és szerb) sajtóorgánumaiban tehát az eltelt időszakot figyelembe vevő, megfontolt múltértékelés helyett, Kossuthtal kapcsolatban a magyar asszimilációs politikára adtak választ. Egyenes vonal húzható a nyolcvanas-kilencvenes évek román nemzetiségi mozgalma és 1894. március-áprilisa között.

A román és a szerb nemzetiségi mozgalmak kényszerűen passzivitásba vonultak, így az Országházban, a politikai életben nem adhattak hangot sérelmeiknek, így azok a sajtón keresztül, a Kossuth-nekrológokban „csattantak ki”. Sérelmeik „átfestették” a Kossuth-képet, a temetés kérdése és az ahhoz kapcsolódó politikai afférok adtak alkalmat a magyarosítás elleni felszólalásaikra. A szerb és a román lapokban olvasható álláspontok, vélemények, és a gyász merev elutasítása tehát nem pusztán 1848-49, hanem az 1894-et megelőző évek következménye.

VI. Mellékletek

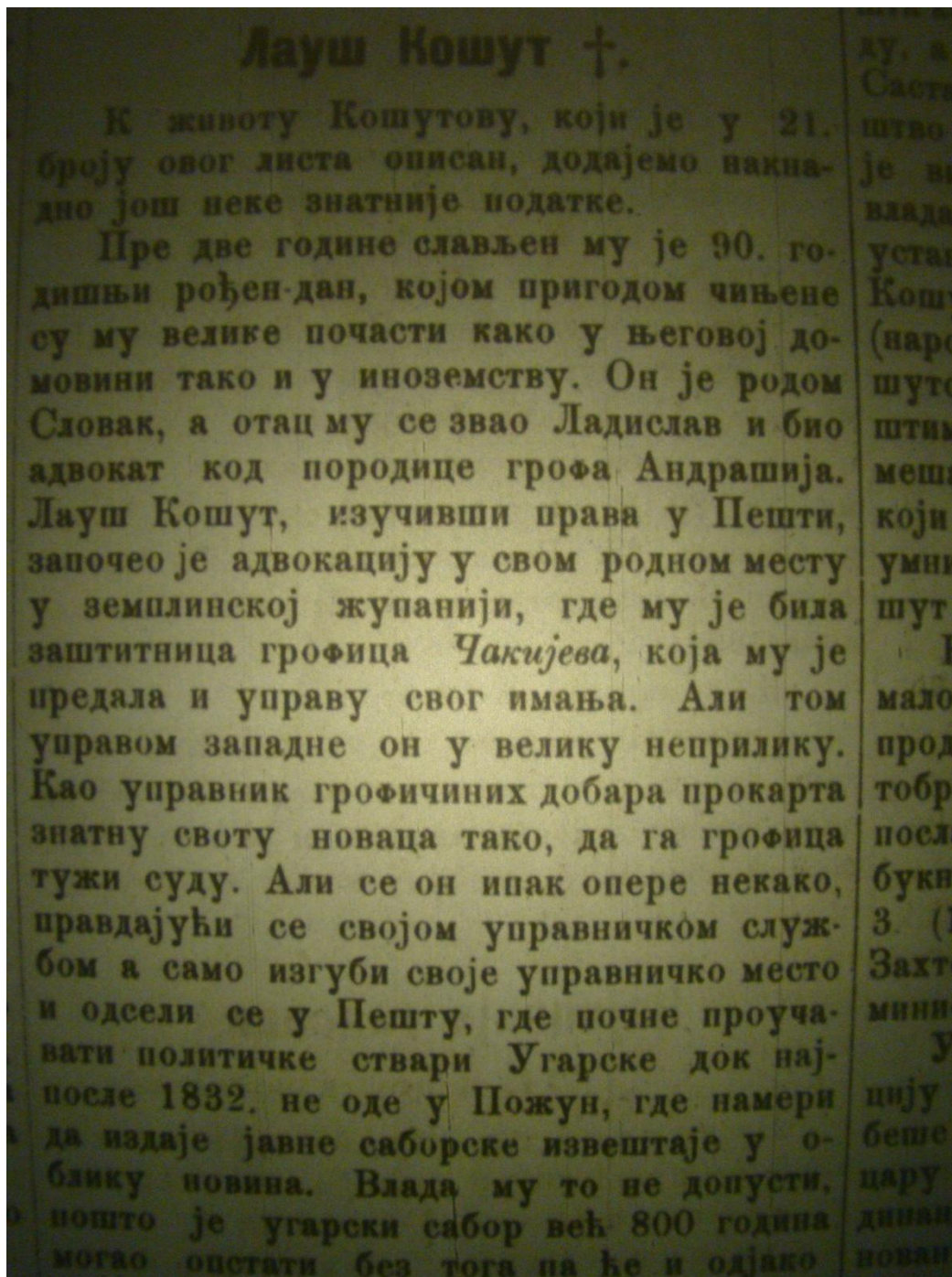
1. Melléklet

A halálhírt bejelentő cikk, a március 22-i Branik címlapján.

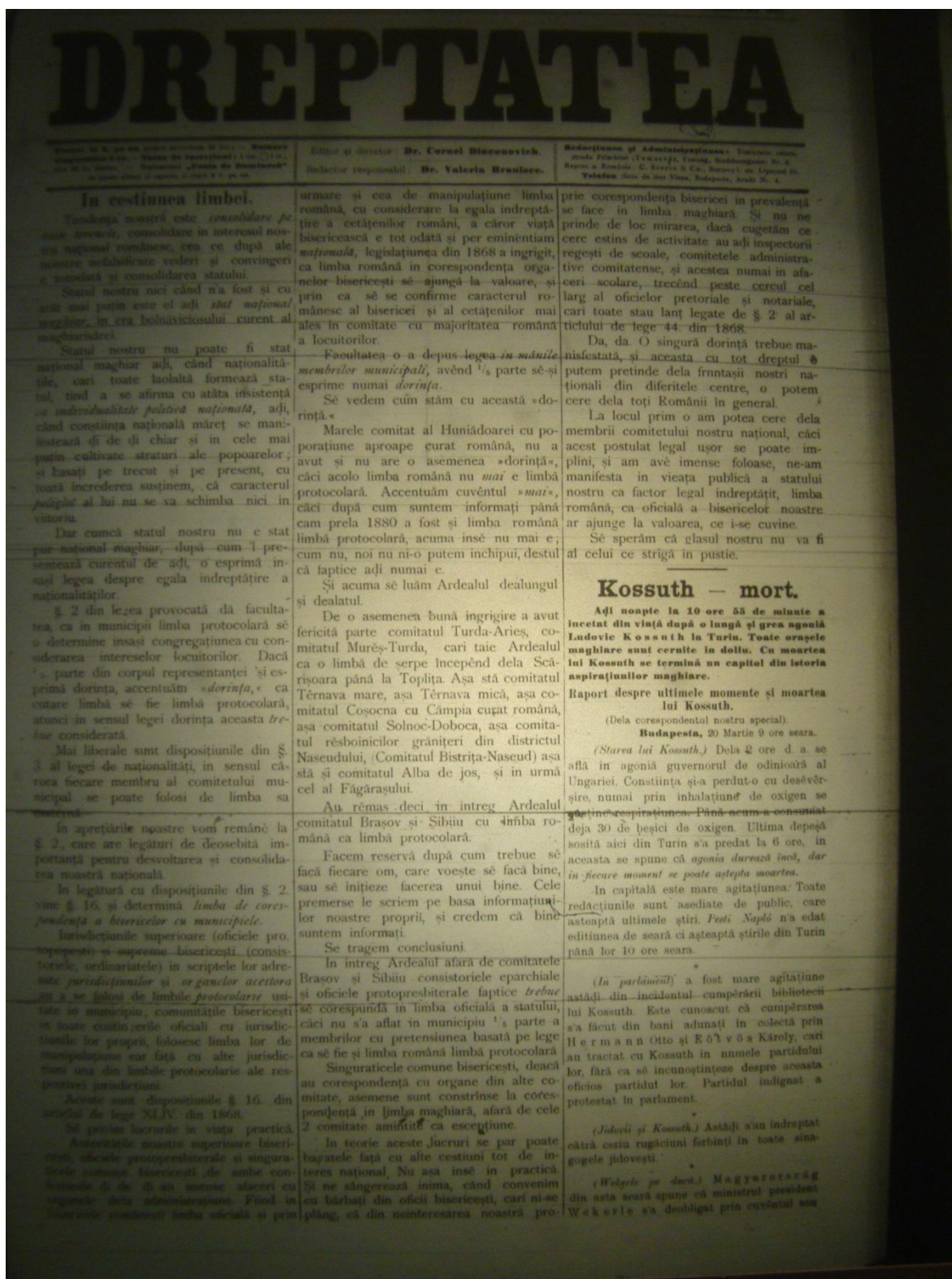
Forrás: Branik 1894. március 22.

2. Melléklet

Резлет а Nase Doba мáрциус 28-и сáмáбóл.

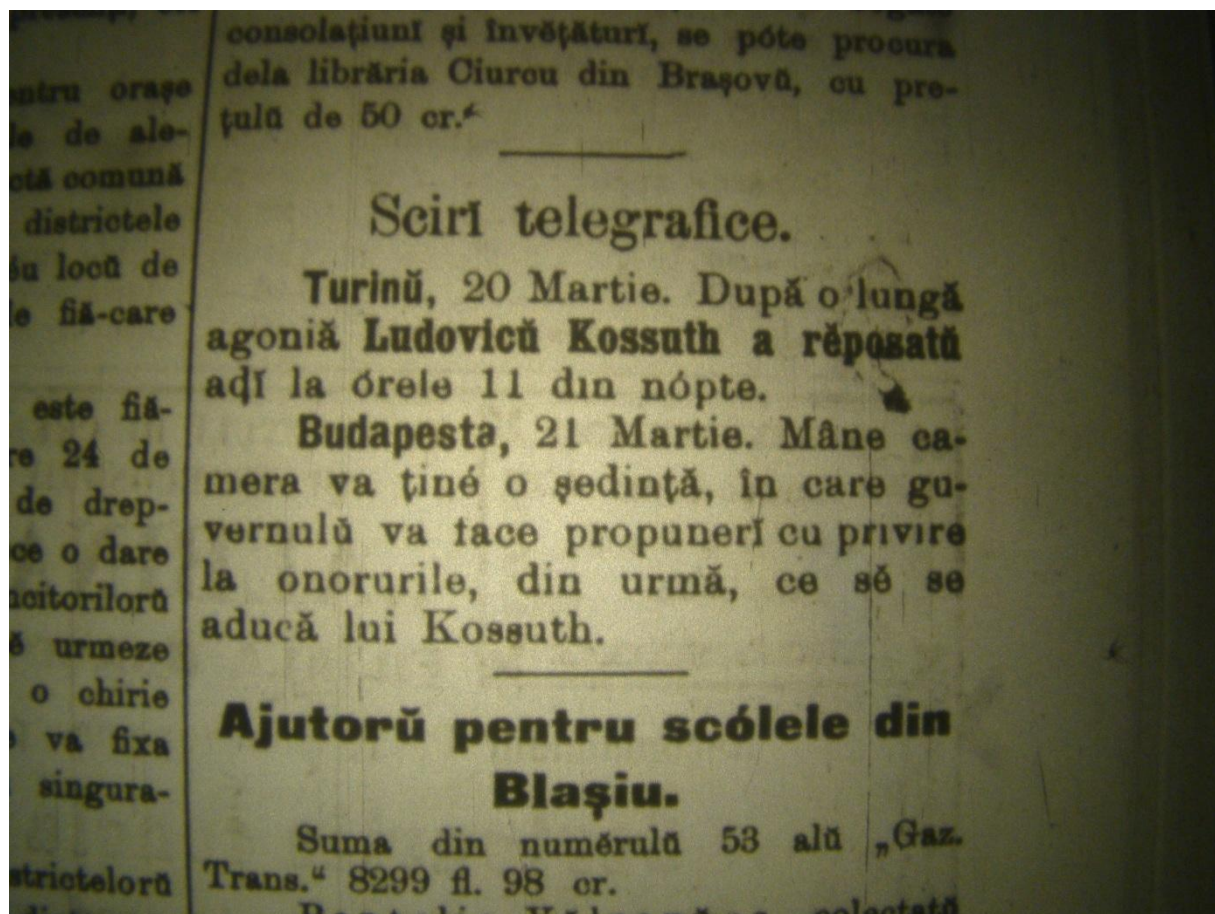
Forrás: Naše Doba 1894. március 28.

A temesvári Dreptatea Kossuth haláláról.

Forrás: Dreptatea 1894. március 22.

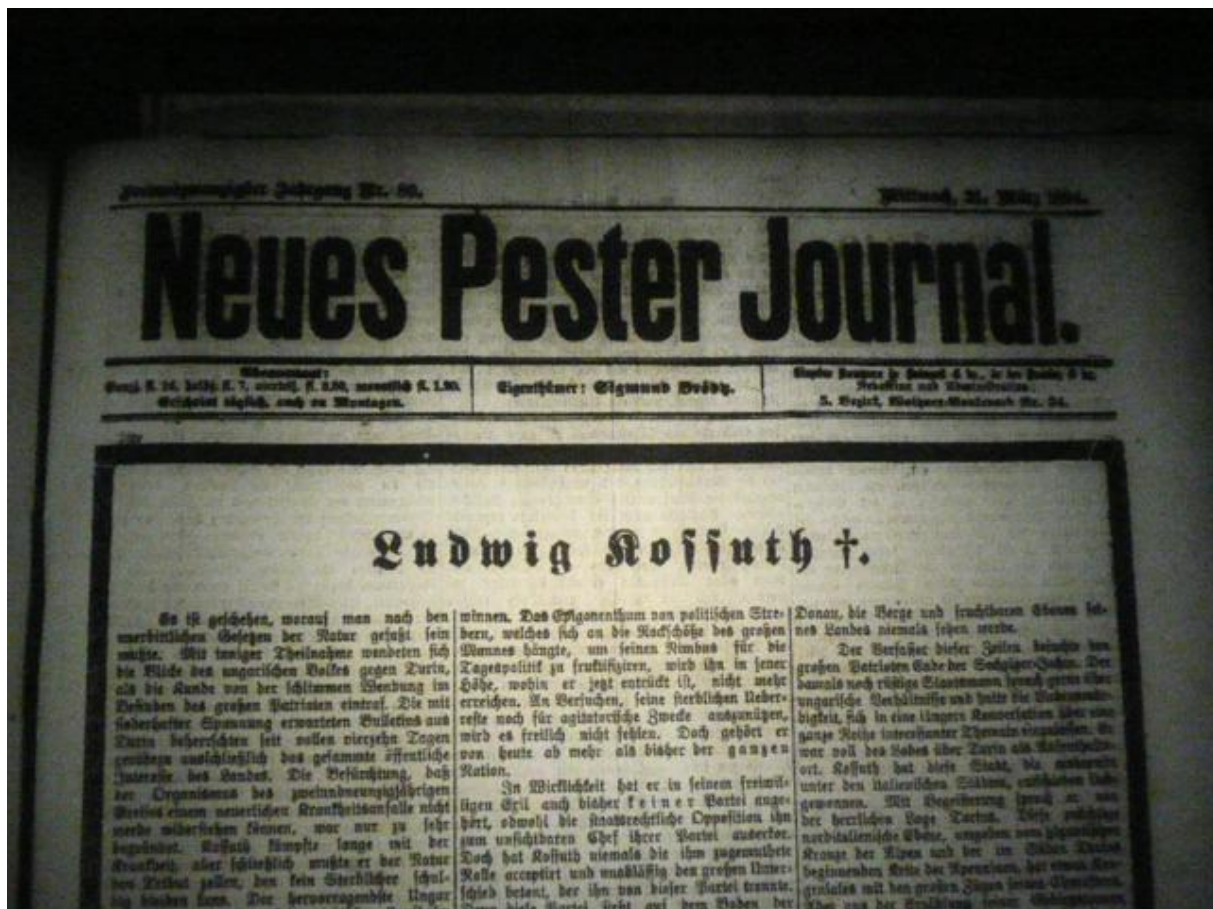
4. Melléklet

A Gazeta Transilvaniei távirati rovatában tudósította, hogy március 20-án Torinóban meghalt Kossuth Lajos.

Forrás: Gazeta Transilvaniei 1894. március 22.

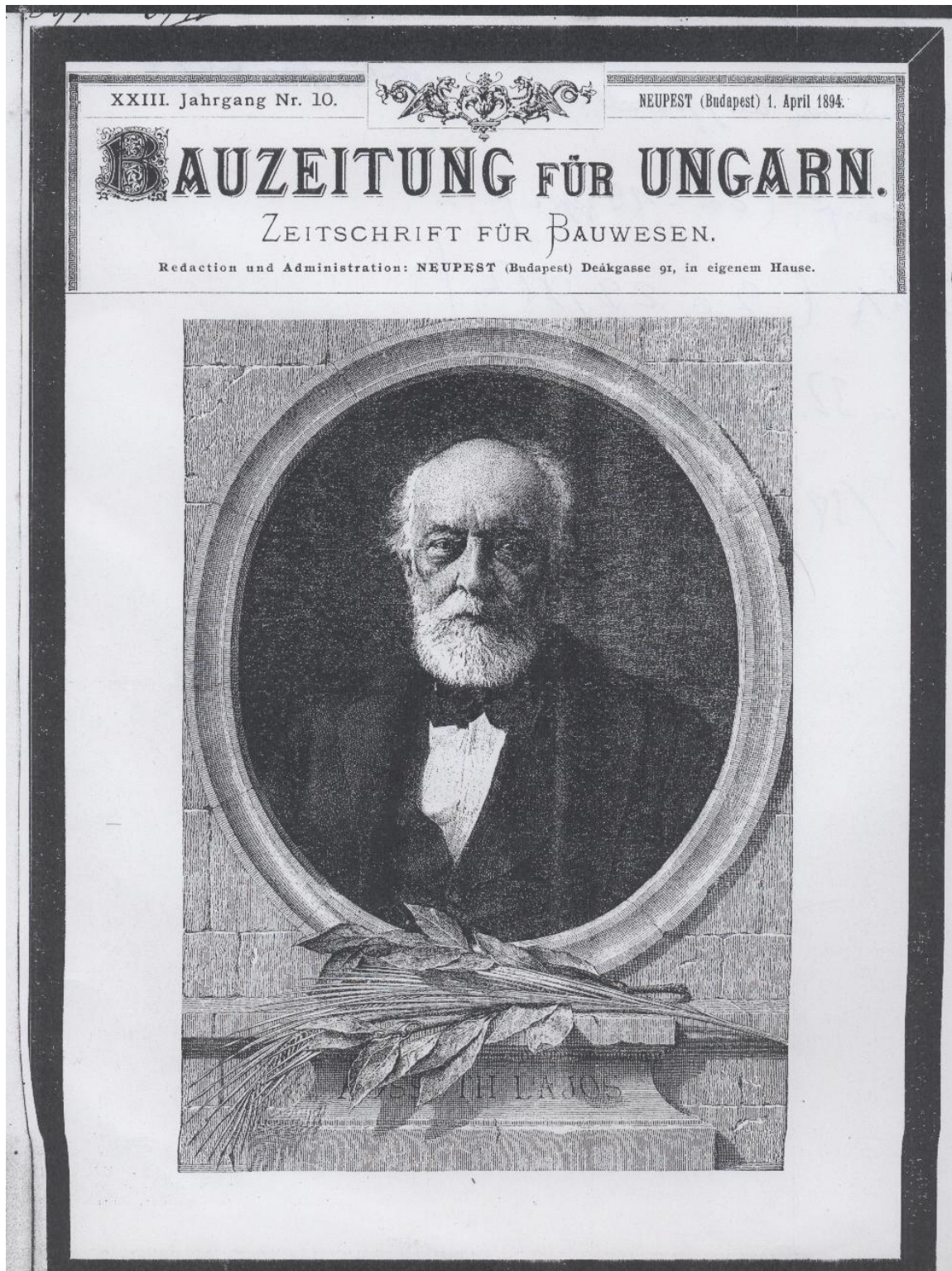
5. Melléklet

Az újságok zöme – ahogy a Neues Pester Journal is - gyászkerettel jelent meg.

Forrás: Neues Pester Journal 1894. március 21.

6. Melléklet

A Bauzeitung für Ungarn ipari lap április elsejei gyászkeretes címoldala Kossuth Lajossal. A hetilapra nem volt jellemző grafikák megjelentetése.

Forrás: Bauzeitung für Ungarn – Zeitschrift für Bauwesen 1894. április 1.

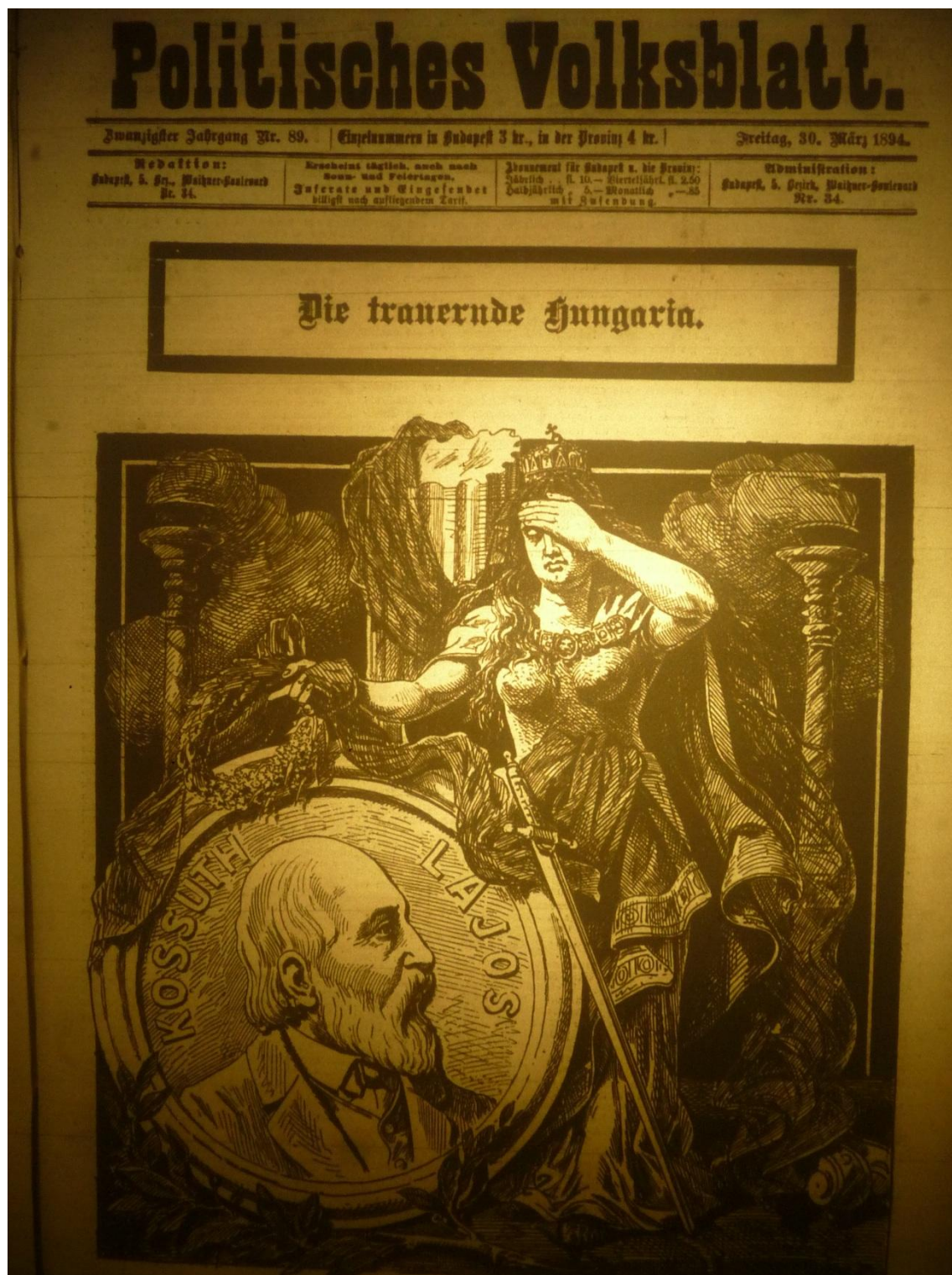
7. Melléklet

A Politisches Volksblatt március 22-i számának illusztrációja a szabadságharc fő alakjait ábrázolja.

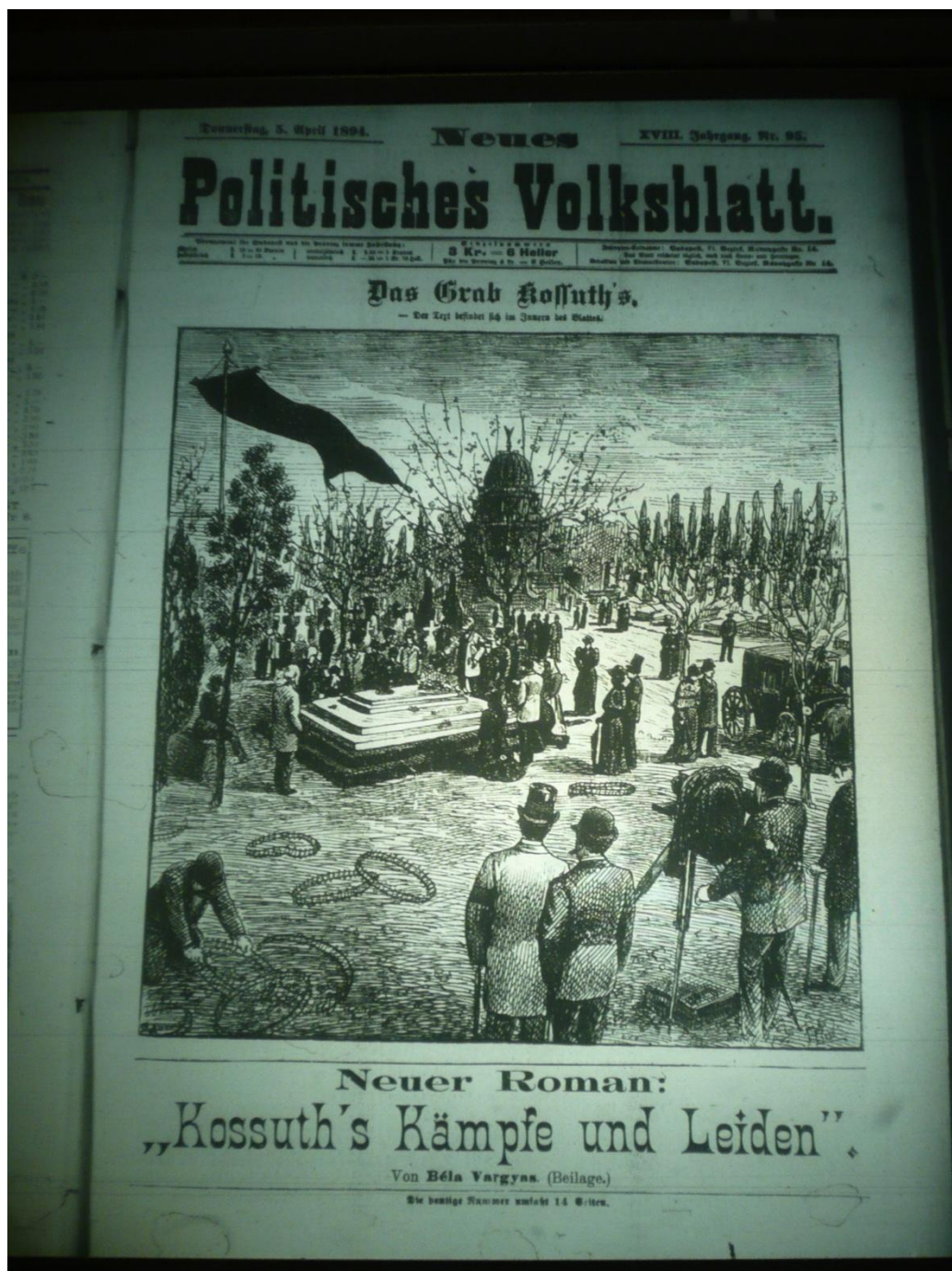
Forrás: Neues Politisches Volksblatt 1894. ápr. 2.

8. Melléklet

A Kossuthot gyászoló Hungária, a Politisches Volksblatt március 30-i, pénteki számán.

9. Melléklet

A képen Kossuth sírja látható a temetés után. Figyelemreméltó momentuma volt az eseménynek, hogy a több ezer gyászoló mind vitt egy-egy levelet, szirmot, vagy más koszorúdarabot haza emlékül, olyannyira, hogy az emlékezés virágai mind „eltűntek” a sír körül. Alul a Kossuth életéről szóló német regény reklámja.

Forrás: Neues Politisches Volksblatt 1894. április 2.

10. Melléklet

A Vlast a Svet címlapja.

Forrás: Vlast a Svet 1894. április 1.

VII. Bibliográfia

Sajtókiadványok

- Bauzeitung für Ungarn – Zeitschrift für Bauwesen/ 1894. április 1.
- Bistritzer Zeitung/ 1894. március 24., 31., április 7., 14.
- Budapester Handelszeitung/ 1894. március 26., április 2.
- Budapester Tagblatt/ 1894. március 9., 10., 11., 12., 14., 15., 16., 17., 18., 19., 20., 21., 22., 23., 24., 25., 26., 27., 28., 29., 30., 31., április 2., 3., 4., 5., 6., 7., 8.
- Branik/ 1894. március 22., április 10., 12. Fordította: Ladóczy Zsolt
- Dreptatea/ 1894. március 25., 30., április 3., 10., 20. Fordította: Major Andrea
- Foaia Popurului/ 1894. április 22. Fordította: Major Andrea
- Gazeta Transilvaniei/ 1894. március 22., 25., április 1. Fordította: Major Andrea
- Hermannstädter Zeitung/ 1894. március 15., 16., 17., 18., 20., 21., 22., 23., 24., 25., 28., 29., 30., 31., április 1., 3., 4., 5., 6.
- Katolícke Noviny/ 1894. március 25., április 5. Fordította: Kondacs Ildikó
- Naše Doba/ 1894. március 17., 21., 28. Fordította: Ladóczy Zsolt
- Neues Pester Journal/ 1894. március 20., 21., 22., 23., 24., 25., 26., 27., 28., 29., 30., 31., április 1., 2., 3., 4.
- Neues Politisches Volksblatt/ 1894. március 15., 17., 20., 21., 22., 23., 24., 25., 26., 27., 28., 29., 30., 31., április 1., 2., 3., 4., 5.
- Pester Lloyd/ 1894. március 22., 23., 24., 25., 26., 27., 28., 29., 30., 31., április 1., 2., 3., 4., 5.
- Politisches Volksblatt/ 1894. március 14., 16., 17., 18., 19., 20., 22., 23., 24., 25., 26., 27., 28., 29., 30., 31., április 1., 2., 3.
- Slovenské Noviny/ 1894. március 10., 15., 20., 24., április 3., 5., 10., 12., 14., 21. Fordította: Kondacs Ildikó
- Tribuna/ 1894. március 20., 23., április 3. Fordította: Major Andrea
- Vlast a Svet/ 1894. március 25., április 1., 8. Fordította: Kondacs Ildikó
- Volkswille/ 1894. március 23., 30., április 6.
- Zastava/ 1894. március 23., 28., 30., április 1., 4. Fordította: Ladóczy Zsolt

Forráskiadványok

- A Magyar Korona Országában az 1891. év elején végrehajtott Népszámlálás Eredményei I. rész. Szerkeszti és kiadja: Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1893.
- Báró Bánffy Dezső: Magyar nemzetiségi politika. Budapest, 1903. Légrády-Testvérek.
- Báró Tharockay Viktor: A magyar állam és nemzetiségei. Budapest, 1896. Pesti Könyvnyomda-Részvénytársaság.
- Dr. Ajtay József: Harc a hegemoniáért – A magyar-osztrák Monarkia válsága. II. kiadás. Budapest, 1906. Márkus Samu Könyvnyomdai Műintézete.
- Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában I. 1867-1892. Összegegyűjtötte és jegyzetekkel ellátta **Kemény** G. Gábor. Budapest, **1952**. Tankönyvkiadó.
- Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában II. 1892-1900. Összegegyűjtötte és jegyzetekkel ellátta **Kemény** G. Gábor. Budapest, **1956**, Tankönyvkiadó.
- **Jancsó** Benedek: Defensio Nationis Hungaricae. Budapest, **1920**. Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligája.
- **Kemény** G. Gábor: A magyar nemzetiségi kérdés története I. rész – A nemzetiségi kérdés a törvények és tervezetek tükrében 1790-1918 Budapest, **1947**. Gergely R. R.-T. kiadása.
- Kossuth Lajos Iratai. VII. kötet. Sajtó alá rendezte: Kossuth Ferencz. Budapest, 1900. Athenaeum R. Társulat.
- Kossuth Lajos iratai X. Sajtó alá rendezte: Kossuth Ferencz. Budapest, 1904 Athenaeum-R. Társulat.
- Kossuth Lajos iratai. V. kötet. Sajtó alá rendezte: Helfy Ignác. Budapest, 1895. Athenaeum R. Társulat.
- Kossuth Lajos: Irataim az emigrációból. II. kötet. Budapest, 1881. Athenaeum R. Társulat.
- Moldován Gergely: A magyar nemzeti állam nemzetiségi feladatai. Nagybecskerek, 1896.
- Steier Lajos: A tót nemzetiségi mozgalom fejlődésének története. Liptószentmiklós, 1912.

Szakirodalom

- A magyar állam története 1711-2006. Szerkesztette: Szabó Pál Csaba. Szeged, 2007. JATE Press.
- A történelmi Magyarország atlasza és adattára. Pécs, 2001. Talma Kiadó.

- **Ács Zoltán:** Nemzetiségek a történelmi Magyarországon. h. n., **1986.** Kossuth Könyvkiadó.
- Balogh János Mátyás: Napilapok és pénzintézetek kapcsolata a dualizmus korában In: Médiakutató 2007/nyár. 73-92.
- **Buzinkay Géza-Kókey György:** A magyar sajtó története I. – A kezdetektől a fordulat évéig. Budapest, **2005.** Ráció Kiadó.
- Buzinkay Géza: Magyar hírlaptörténet 1848-1918. Budapest, 2008. Corvina.
- Demmel József: „Egész Szlovákia elfért egy tutajon...”. Pozsony, 2009. Kalligram.
- Dr. **Asztalos Miklós:** A nemzetiségek története Magyarországon - Betelepülésüktől máig. Budapest, **1934.** Lantos könyvkiadó vállalat.
- Horváth Jenő: Magyarország és a nemzetiségi kérdés 1815-1920. Budapest, 1920. Pfeiffer Ferdinánd (Ziedler Testvérek) Kiadása.
- Kozári Mónika: A dualizmus kora 1867-1914. h. n. 2009. Kossuth Kiadó.
- Macartney, C. A.: The Habsburg Empire 1790-1918. London, 1969. Weidenfeld and Nicholson.
- **Magyarország története** 6/2. (1848-1890). Szerkesztette: Katus László, főszerkesztő: Kovács Endre, Budapest **1979,** Akadémiai Kiadó.
- Magyarország története 7/1. (1890-1918). Főszerkesztő: Hanák Péter, szerkesztő: Mucsi Ferenc. Budapest, 1988. Akadémiai Kiadó.
- Magyarország története 7/2. (1890-1918). Főszerkesztő: Hanák Péter, szerkesztő: Mucsi Ferenc. Budapest, 1978. Akadémiai Kiadó.
- **Magyarországi pártprogramok** 1867-1919. Szerkesztette: Mérei Gyula, Pölöskei Ferenc. Budapest, **2003.** ELTE – Eötvös Kiadó.
- **Mikó Imre:** Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika. h. n., **é. n.,** Optimum Kiadó.
- Moravek Endre: Nagymagyarország nemzetiségei – múlt és jelen. Budapest, 1934. Magyar Szemle Társaság.
- **Puttkamer,** Joachim von: Schulalltag und Nationale Integration in Ungarn. München, **2003.**
- Schlett István: A politikai gondolkodás története Magyarországon 2. Budapest, 2010. Századvég Kiadó.
- Szarka László: A szlovákok története. h. n., **é. n.** Bereményi Könyvkiadó.
- Szarka László: Szlovák nemzetiségi fejlődés – Magyar nemzetiségi politika 1867-1918. Pozsony, 1995. Kalligram Könyvkiadó.
- Szász Béla: Nemzetiségpolitikánk válsága – A dunai kérdés. Budapest, 1932.

Internetes források

- http://sajtomuzeum.oszk.hu/forrasok/hirlapjaink/pdf/1_13_np_volksblatt.pdf (2011. október 12-i állapot)
- <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5366> (2012. április 5-i állapot)